

410-45
1-67

ХІІІ РЕСПУБЛІКАНСЬКА ДІАЛЕКТОЛОГІЧНА НАРАДА

Тези доповідей

Київ — 1969

КОВАЛИК І. І.
ШЛЯХОВОМ.

розп.

АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР
Інститут мовознавства ім. О.О.Потебні

НАУКОВА РАДА З ПРОБЛЕМИ
"ЗАКОНОМІРНОСТІ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНИХ МОВ
У ЗВ'ЯЗКУ З РОЗВИТКОМ СОЦІАЛІСТИЧНИХ НАЦІЙ"

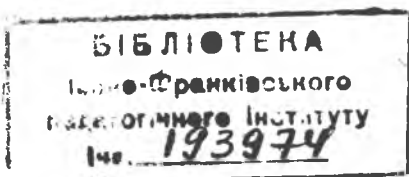
XII Республіканська діалектологічна нарада
Тези доповідей /Київ, квітень 1969 р./

НБ ПНУС

193974

Видавництво "Наукова думка"
Київ - 1969

40-08
T-67

Відповідальний за випуск В.Й.Гіллєлах
Технічний редактор В.І.Голіков

БІБЛІОГРАФІЯ

БФ 03881, Зам. № 1081. Вид. № 211. Тираж 500. Формат паперу
60x90 1/16. Друк. фіз. арк. 9,5. Обл.-вид. арк. 8,0.
Підписано до друку 18. III 1969р. Ціна 56 коп.

Видавництво "Наукова думка". Київ, Репіна, 3.
Київська книжкова друкарня № 5. Київ, Репіна, 4.

ПОХОДЖЕННЯ ПІВДЕННО-ЗАХІДНИХ ДІАЛЕКТІВ
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

1. Дослідження процесів походження діалектів певної мови пов'язане з визначенням її синхронних ареалів різних рівнів, тобто з класифікацією її територіальних виявів. Класифікація територіальних виявів мови стосується або всього її простору, або окремої частини. Можлива і мікрокласифікація в межах основних одиниць територіальних виявів мови.

2. Елементарною одиницею територіальних виявів мови є говірка (одного або кількох нас.п.). Говірка не має на своїй території ареалів. Відмінності в мовленні частин певного нас. п. на території окремої говірки є виявом його різноговіркового походження.

Основною одиницею територіальних виявів мови є діалект (говір). Ареали лінгвістичних елементів – протичленів територіальних опозицій різних рівнів, що синхронно визначають діалект, виявляються в згущенні їх ізоглос на околиці його території. Синхронне групування діалектів у вищі територіальні одиниці мови різної підпорядкованості (ієрархії) є наслідок процесів зміни, трансформації давніх ареалів мови і виникнення нових.

3. Прослідки діалектів східнослов'янських племінних одиниць, що трансформувалися в українську мову, синхронно виявляються в діалектних межах і в ареалах окремих діалектів. Межу між північними (поліськими) і південнозахідними діалектами з певною ймовірністю можна вважати південною границею деревлян. Особливо виразна

ця межа від басейну р.Горині до Дніпра, де вона частково відокремлює також наддніпрянський діалект від північних діалектів.

Прослідки діалекту волинян в основному визначають ядро ареалів волинського діалекту. За сучасного стану досліджень можна робити лише припущення, що східнокарпатський (гуцульський) діалект визначився залежно від якоїсь східнослов'янської племінної одиниці на цій території.

4. Ареали наддністрянського, подільського, надсянського і надбузького діалектів зумовлені своїм початком діалектотворчими процесами в межах феодальних земель - Звенигородської, Тербовельської, Перемиської і Холмської. Можливо, що й північнопідкарпатський (бойківський) діалект залежить від діалектотворчих процесів давнього Перемиського князівства. Посередні докази для такого припущення дає зіставлення бойківських ареалів з територією Перемиського князівства (особливо з його східною межею).

5. Ареали закарпатського діалекту зумовлені діалектотворчими процесами цього краю, який протягом багатьох віків був відокремлений від українських земель. Ареали західнокарпатського (лемківського) діалекту дуже часто споріднені з ареалами надсянського і частково бойківського діалектів, що свідчить про виникнення цього діалекту внаслідок головним чином переселень людності з Надсянщини. Ареали буковинського діалекту зумовлені контактними і діалектотворчими процесами цього краю у межах Молдавського князівства.

6. Діалектні сукупності на південному заході України - спільні ареали різних конфігурацій діалектів - зумовлені контактами (на рівні говорів) у межах феодальних і адміністративно-

державних одиниць.

а) Волинсько-поліські і волинські ареали виникли внаслідок різних контактних процесів на території Володимирського князівства, а пізніше Володимирської землі і Володимирського воеводства (до 1772 р.).

б) Наддністрянські, надсянські й надбузькі ареали постали залежно від контактів у межах Руського воеводства, до якого належала також Холмська земля.

в) Карпатські, наддністрянські, надсянські і буковинські ареали зумовлені контактами між українськими говорами в Австрії (Австро-Угорщині).

г) Наддністрянські, надбузькі, карпатські і подільські ареали залежать від контактів між українськими говорами на території, що була в складі Польщі і відокремлена від інших українських земель.

д) Частина ареалів, як-от: карпатські, а також карпатські і буковинські зумовлена збереженням більш давнього стану, тобто відсутністю пізніших інтенсивних афронтальних контактів.

7. Регіональне лінгвістичне картографування визначить нижчі за діалект територіальні вияви української мови, що складатимуться з елементарних територіальних одиниць - говірок.

На основі регіонального атласу лексики Закарпаття Й.О.Дзендзелівського ("Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР" (лексика), ч. I, 1958, ч. II, 1960) визначаються такі говіркові групи закарпатського діалекту: 1) марамороські, 2) боржавські, 3) ужанські, 4) верховинські (перехідні до бойківських). Ці говіркові групи виникли внаслідок

локальних афронтальних контактів у межах місцевих адміністративних одиниць - жуп, що існували протягом сотень років.

8. Дослідження матеріалів Атласу української мови, розгортання регіонального картографування - створення регіональних атласів, залучення даних пам'яток і різних суспільних наук, зокрема історії, археології, етнографії та ін., дадуть можливість здійснити діахронічне картографування ареалу української мови взагалі, а зокрема її південно-західної частини.

На основі діахронічного картографування і даних інших суспільних наук буде досліджений процес виникнення і змін південно-західних діалектів, які мають виняткове значення в історії української мови.

ЗАСТОСУВАННЯ ЛІНГВОГЕОГРАФІЧНОГО АСПЕКТУ В ДОСЛІДЖЕННІ ІСТОРИЇ МОВИ

1. Застосовуваний при дослідженні сучасних територіальних говорів лінгвогеографічний аспект у принципі може бути поширений і на вивчення писаних пам'яток минулих епох. Це стосується не лише інтерпретації мовних явищ з огляду на їх територіальне виявлення, а й лінгвістичного картографування. Лінгвістичне картографування фактів писаних пам'яток минулих епох для зручності умовно називатимемо історичним лінгвістичним картографуванням.

2. У порівнянні з традиційним порівняльно-історичним лінгвістичним описом пам'яток історичне лінгвістичне картографування характеризується трьома важливішими обмеженнями. Так, історичне лінгвістичне картографування можна здійснювати лише на підставі, по-перше, датованих і, по-друге, територіально локалізованих пам'яток /відоме місце написання, походження переписувача/. Крім того, таке лінгвістичне історичне картографування практично можна застосовувати при умові, коли цих датованих і територіально локалізованих пам'яток в порівняно значна кількість.

3. Лінгвістична карта є проєкцією на географічну карту синхронічних протиставлюваних у різних частинах досліджуваної території мовних /діалектних/ явищ /матеріали для укладання лінгвістичних атласів народних говорів тому, як правило, збираються протягом короткого часу - 1-10 років - і в рідких випадках протягом довшого часу/. Ця одна з основних засад лінгвогеографії - оперування синхронічно протиставлюваними явищами, в принципі

має бути витримана і при історичному лінгвістичному картографуванні. Проте практично ця засада в такому вигляді може бути витримана лише в окремих випадках, звичайно стосовно порівняно пізніх епох. Взагалі ж при історичному лінгвістичному картографуванні хронологічні межі використовуваного матеріалу доводиться розширювати. Коли мати на увазі українську і інші слов'янські мови, то для давніших епох /до XVI ст./ цей хронологічний інтервал матеріалу міг би, на нашу думку, дорівнювати століттю. Для пізніших епох /XVI-XVIII ст./ його можна було б зменшити до півстоліття, а в деяких випадках, коли б була велика кількість відповідних матеріалів, він міг би бути й меншим.

4. Історичне лінгвістичне картографування можна застосовувати до всіх рівнів мови. Проте на першому етапі, як нам видається, його доцільно використовувати при дослідженні фонетичних та морфологічних явищ, які, крім більшої стабільності у порівнянні, наприклад, з лексикою, через відомі обставини звичайно характеризуються і більшою періодичністю фіксації в пам'ятках.

5. Певні складності картографування матеріалів писаних пам'яток: не точні, сумнівні випадки фіксації переписувачами місцевих мовних рис, традиційність письма тощо. Але тут, як і при дослідженні говорів /пор. хоча б практику німецької школи лінгвогеографів/, кількість мала б компенсувати недостатню в ряді випадків якість. Є підстави гадати, що складена в такий спосіб лінгвістична карта буде досить докладно ілюструвати загальний об'єктивний стан речей.

6. Техніка і взагалі принципи лінгвістичного картографування матеріалів писаних пам'яток в основному залишаються ті ж, що й при картографуванні діалектних матеріалів.

7. Мережу опорних пунктів при історичному лінгвістичному картографуванні складуть ті населені пункти, звідки походять письмові пам'ятки /переписувачі/ за той чи інший хронологічний інтервал. Зрозуміло, що карти різних хронологічних зрізів матимуть різні мережі опорних пунктів.

8. Ареалом історичного лінгвістичного картографування може бути національна територія чи якась порівняно значна її частина.

9. При історичному лінгвістичному картографуванні дуже важливо було б скласти зведені карти двох типів: а/ на яких наводилися б пасма ізоглос різних явищ однієї якоїсь історичної епохи, б/ на яких наводилися б ізоглоси генетично тих самих явищ у різних історичних епохи. Зведені карти першого типу покажуть членування досліджуваних говорів у якийсь певний історичний період їх розвитку, а зведені карти другого типу узагальнять матеріали однотемних карт різних хронологічних зрізів, тобто разом з відповідними коментарями становитимуть у певному розумінні монографічні нариси розвитку картографованих явищ.

10. Ілюстрації лінгвістичного картографування на матеріалах українських писаних пам'яток; коментування карт.

МОРФОЛОГІЧНІ РИСИ МОВИ ОПИСІВ УКРАЇНСЬКИХ ЗАМКІВ

1552 року

Описи українських замків 1552 р. дійшли до нас у копії, зробленій писарем Литовської канцелярії Олександром Корвіном Кросевським (1597 р.) і опрацьованій в одній книзі, що зберігається в Центральному Державному Архіві Давніх Актів у Москві (фонд 389), так званої Литовської метрики, книга № 563. Оpubліковані пам'ятки в "Архиве Юго-Западной России", ч.УП, т.І, 1886 р.

Переписував матеріали, імовірно, білорус або український поліщук. У всіх описах майже послідовно замість ѣ пишеться е і живаються сполуки ги, ки, хи.

У системі іменників описи виявляють певні особливості живання форм роду і числа: оловъ "свинець"; плат „плата"; река Самаръ; порохи (поряд з порох "вибухова речовина"), бляха - бляхи, зброя - зброи, зрідка сень замість частішого сени "сіни". Форма двоїни ще інколи зберігається в наз.-знах. відм. іменників жін.роду: две городне, три копе. Іменники на г, к, х виступають лише в множині: две штуки і под.; інколи форму двоїни мають іменники чол. та середн. роду: две коле, два става.

У род.дав., місц. відм. іменники І відміни м'якої та мішаної групи мають закінчення -и: земли, вежи. В ор. відм. іменники мішаної групи зазнають впливу твердої: вежоу.

Іменники II відміни середнього роду зберігають -е: нарожен(ь)е, бланкован(ь)е (хоч часто провалля).

У род. відмінку іменники чол.роду мають закінчення -ю та -а(-я), у дав.відмінку тільки -у(-ю) навіть при нагромадженні

Імен (Михайлу Грибуновичу землянину).

У наз.відмінку засвідчено форми бояре, мецане, селяне, княне, черкашене, подгайчане (але люди), панове, рыболове.

У род.відмінку мн. поширена флексія -овъ(-евъ): работниковъ, сторожовъ, днейъ, долотовъ (але коней, грошей, гроший);

У дав., ор. і місц. відмінках мн.іменники середн. і (особливо) чол. роду виступають переважно з давніми закінченнями.

Применникові форми особових займенників виступають з н--: сь(зь) ним(и), него, нихъ і под. тотъ, тая, тое (зрідка сось)
одинок: на сесь годъ Вн; Послідовно виступає тымъ, тыми, тяхъ;
(в) симъ, (в)сими, (в)сихъ, (зрідка тоее) том, тое, хто, што
кождый/каждый, инший (рідше иный).

У системі прикметників помітне трохи частіше, ніж тепер, уживання коротких форм чол.роду та стягнених варіантів жін.роду: домъпустъ стоить і под., тая оборона трудна, гора висока и прыкра (зрідка) повна форма від присвійного прикметника: Тые люди...
повинновати на впрядь ключниковый давати. Присвійність нерідко виражається за допомогою іменників у род.відмінку: Щасного Пещика домъ, орменского попа домъ.

Послідовно засвідчені числівники-білорусизми двухъ, двумъ, дву, а також чотыри(ы) (рідко одень). Числівник два інколи зберігає форму середн.роду (две дворища), пять - жін.роду (только тую пять уходов держал староста); первый/перший. Фіксуються давніші варіанти девять, десять (але сорокъ). У складених числівниках останній компонент приєднується за допомогою сполучника и: (куль девять десятъ и двѣ, воды въ колодце на два локти и

на чверть локтя). Числення передане відрахуванням (одиниць від більшого круглого числа (каменных куль сто безь одное)). Заповідано багато дробових числівників на позначення цілих одиниць з половиною: поль третя (четверта, .. десята), поль третьядцять, поль шеста ста і под.

У всіх описах інфінітиви з -ть значно рідші, ніж із -ти, рідше форми на -чи (стеречи, очевидно, білорусизми). У форми 3-ї ос. одн. і мн. переважно з -ть (рідко каже, може). Дуже рідко фіксується частка -сь (переважають форми із -ся); інколи вона препозитивна (гребни на немь ся порисовали).

Загалом діалектні морфологічні риси виявляються рідше, ніж фонетичні.

СПЕЦИФІКА Ш ТОМУ АТЛАСУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ (НИЖНЯ НАД-
ДНІПРЯНЩИНА, ПРИЧОРНОМОР'Я І СУМІЖНІ ЗЕМЛІ)

1. І т. Атласу української мови (Полісся, Середня Наддніпрянина і суміжні землі) і другий том (Закарпаття, Наддністрянщина, Волинь і суміжні землі) охоплюють старожитну територію України. Сучасне групування діалектів на цій території частково відбиває східнослов'янські племінні діалекти, а також становить результат міждіалектних контактів унаслідок різних міграційних чинників.

У Ш т. Атласу української мови (Донеччина, Слобожанщина і суміжні землі та Нижня Наддніпрянина, Причорномор'я і суміжні землі) картографуються новостворені говори, що виникли в різний час, починаючи з ХУІ ст., внаслідок переселення людності із стародавньої української території.

2. Ш т. Атласу української мови (Нижня Наддніпрянина, Причорномор'я і суміжні землі) охоплює новостворені українські говори, що формувалися на основі південно-східного і південно-західного діалектного типу. Південно-західні діалектні елементи найвиразніше виступають у говірках нижньої Наддністрянщини і південної Бессарабії. Більшість же ареалів відображає особливості південно-східного наріччя. Риси північного наріччя української мови в зазначених новостворених говорах майже не виявляються.

3. Одним з основних завдань І і ІІ томів АУМ було відобразити протиставлення архаїчних північних діалектних елементів іновацийним південним. АУМ (Нижня Наддніпрянина, Причорномор'я і суміжні землі) відбиває передусім взаємодію іновацийних рис східного і західного

типу. Чітко протиставлювані в зазначеному томі атласу східні і західні діалектні елементи найчастіше мають лексикалізований характер.

4. З фонетичних явищ у цьому томі атласу ареальне протиставлення мають фонологічна опозиція твердості-м'якості р (гар'ачиї - гар'ачиї, кос'ар - кос'ар'), протеза (ірж'ати - гирж'ати, амб'ар - гамб'ар), сполука р з голосним (крин'иц'а - кири'иц'а), інші лексикалізовані явища вокалізму (од'ен - од'ин, ц'ілув'ати - ц'улув'ати, блиск - бл'оск, д'ірка - д'урка) і консонантизму (св'ор'ін' - шв'ор'ін', джум'а - чума, п'оп'іл - п'оп'іл', мал'ен'кий - ман'ен'кий); деякі акцентні варіанти (м'ого, тв'ого - мог'о, твог'о).

5. Ареальним розрізненням характеризуються дериваційні явища - -ішч : -іш (б'іл'ішчиї - б'іл'ішиї, скор'ішче - скор'іше); -ак : -шун (л'ів'ак - л'іўш'ун); -ії : -ик (в'ул'ії - в'улик); -ії : -ел' (шчав'ії - шчав'ел'); -ії : -ун (лас'ії - лас'ун). Із форм словозміни ізоглосами відокремлюються: с'ира - с'иру, тел'атови - тел'ат'і, тел'ам - тел'ом, рукав'и - рук'ава, молод'і - молод'ії, рев'ати - реўт'и, л':ају - л':у - л'ију, дас'и - даш - дас'иш. У галузі синтаксису чітким ареальним протиставленням характеризуються тільки деякі словосполуки: дв'і руц'і - дв'і рук'и, дв'і в'ідр'і - два в'ідр'а, мен'е бол'ит' голов'а - ў м'ене бол'ит' голов'а.

6. У Ш т. атласу досить чіткі ареали властиві лексичним діалектним елементам - частіше в системі "від значення до слова", рідше в системі "від слова до значення" (обііст'а - дв'ір, ког'ут - п'івен'^и, ст'аїн'а - кон'ушн'а, лиг'ати - коўт'ати, цв'интар - кл'адовище, вес'елка - рад'уга, плугат'ар - ор'ач - рат'аї, коц'уб'а - кочерг'а; р'ептух - ш'ан'ка, тел'іжка - кол'ішн'а; кон'ушн'а - приміщення для коней і кон'ушн'а - приміщення для всіх домашніх тварин та ін.). Чимало лексичних діалектних назв зумовлюється впливом сусідніх мол-

давських говорів: ту́рма - отáра, кля́ка - толо́ка, линта - сочевиц'а, рипа - йар. Чіткими ареалами характеризуються вигуки кликати і відганяти тварин.

7. Ареали фонетичних, граматичних і лексичних діалектних елементів на території Атласу української мови (Нижня Наддніпрянина, Причорномор'я і суміжні землі) загалом відображають міграційні процеси українського народу, що відбувалися на його території протягом XVI - XX ст., певною мірою також відбивають впливи сусідніх подільських говірок і мов сусідніх народів.

О НЕКОТОРЫХ ОСОБЕННОСТЯХ МЕЖДИАЛЕКТНЫХ КОНТАКТОВ
УКРАИНСКИХ И РУССКИХ ГОВОРОВ НА ТЕРРИТОРИИ ПОВОЛЖЬЯ

1. При исследовании взаимодействия языков и диалектов необходимо учитывать социальный и собственно лингвистический аспект проблемы. Соотношение этих аспектов будет различным в зависимости от характера взаимодействующих единиц. Различия могут быть сведены к следующим типам: а) взаимодействие языков, различных в материальном и типологическом отношениях; б) взаимодействие языков, имеющих типологическое и материальное сходство; в) взаимодействие диалектов, принадлежащих к структурно-различным языкам; г) взаимодействие диалектов родственных языков; д) взаимодействие диалектов одного и того же языка. Полярными оказываются случаи типа "а" и "д", различия между которыми в равной степени существенны в лингвистическом плане. Различия между отношениями типа "а" и типа "б", типа "в" и типа "г" отмечаются прежде всего в лингвистическом, а не в социальном плане, который присутствует, но не является ведущим. Различия между отношениями типа "а" и типа "в", "б" и "г" определяются в первую очередь социальными факторами. Собственно лингвистические факторы также имеют место, поскольку различия между языками и диалектами проявляются не только в особенностях их функционирования, но и в своеобразии структуры языковых и диалектных систем.

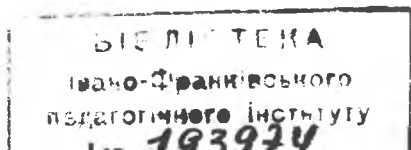
2. Одним из характерных отличий междиалектных контактов (типы "в" и "г") от контактов межъязыковых оказывается то, что такие контакты не могут быть только двусторонними (бинарными),

так как на особенностях контактов и их результатах сказывается влияние тех языков, к которым принадлежат контактирующие диалекты.

3. Поскольку отношения диалектов и языков, в которые они входят, в разные исторические периоды различны, то и характер междиалектных контактов зависит не только от структурной близости взаимодействующих систем, но и от конкретно-исторических условий их функционирования, уровня развития языков. Существенны различия во взаимодействии диалектов в донациональный период и период после образования национальных языков.

4. Контактным русским и украинским говорам на территории Поволжья свойственны некоторые особенности: а) и те и другие являются диалектами близкородственных языков (тип "г"); б) и русские, и украинские говоры принадлежат к языкам, имеющим развитую литературную форму; в) взаимодействие развивается в период после образования национального языка и протекает длительное время в разных общественно-исторических условиях; г) общение носителей взаимодействующих говоров тесно и постоянно (украинские и русские говоры часто представлены в соседних пунктах, а иногда в одном и том же пункте); д) на территории Поволжья преобладают русские говоры; украинские говоры чаще расположены небольшими группами пунктов, отдельными пунктами, а иногда и частью пунктов; е) в изолированно расположенных пунктах дети учатся в русских школах, хотя часто владеют и украинским литературным языком.

5. В указанных условиях возникает не только интенсивное влияние русских говоров на украинские, но и влияние украинских

на русские. Сложные процессы развития русских и украинских говоров на территории Поволжья до сих пор специально не исследовались. Такое исследование должно быть развернуто в ближайшее время совместными усилиями русских и украинских диалектологов по специально составленным вопросам.

НЕКОТОРЫЕ ЗАКОНОМЕРНОСТИ РАЗВИТИЯ ГОВОРОВ В
ИНОЯЗЫЧНОЙ СРЕДЕ

(по материалам Молдавского лингвистического
атласа)

1. Из 240 пунктов сетки Молдавского лингвистического атласа (АЛМ) 163 находятся в Молдавской ССР, а остальные 77 - в Украинской ССР (61), в Абхазской АССР (1), в РСФСР (12), в Казахской ССР (2) и в Киргизской ССР (1).

Говоры молдавских поселений вне пределов республики обследованы с целью выявления особенностей и последствий межъязыковых контактов, изучения особенностей изолированного (от основного массива) развития островных говоров, их современного состояния и дальнейшей эволюции, установления архаизмов в периферийных районах и в древних заселениях в иноязычной среде и др.

2. Диалектные материалы, собранные по программе АЛМ, а также магнитофонные записи текстов, проведенные в указанных выше молдавских поселениях, оказавшихся в специфических экономических и природных условиях, позволяют установить некоторые закономерности развития их говоров.

а). Островные и периферийные говоры не испытывают воздействия литературного молдавского языка.

б) Островные и периферийные говоры (однородные или разнородные) не подвергаются, в большинстве случаев, влиянию других молдавских говоров.

в) Островные и периферийные говоры подвергаются влиянию иноязычной среды на уровне соответствующих литературных языков и говоров, степень и характер которого различны в зависимости от дав-

ности и интенсивности взаимосвязей, от их формы (экономические, культурные, этнические и др.), от количественного соотношения жителей разных национальностей и от других факторов.

г) Островные и периферийные говоры развиваются самостоятельно, отлично от их праговоров метрополии. Истощение исконного словарного запаса, с одной стороны, и новшества, с другой, придают им особое качество. Многочисленные заимствования подвергаются своеобразной фонетической адаптации. В результате билингвизма имеются случаи интегрирования иноязычных грамматических форм, употреблений форм смешанного типа и др.

д) Островные и периферийные говоры в зависимости от конкретных языковых и внеязыковых условий сохраняются как средство общения в рамках всего села, отдельных семей или постепенно перестают существовать.

3. Данные говормов молдавских поселений в иноязычной среде представляют ценность для исторической и социальной диалектологии и истории восточнороманских языков, для изучения смежных говормов украинского, русского, болгарского, гагаузского, казахского, киргизского и других языков, для общего языковедения.

Отдельные положения доклада иллюстрируются картами АЛМ, I и примерами из сборника "Диалектных текстов", том I.

УКРАИНСКИЕ АРГО В ИХ ОТНОШЕНИИ К АРГО ДРУГИХ ВОСТОЧНО-СЛАВЯНСКИХ НАРОДОВ

1. Если по русским арго первые словарные материалы зафиксированы с конца 18 в., по белорусским - с середины 19 в., то первые записи украинских арго сделаны лишь в конце 19 в.: словарики В.Иванова (1883 г.), К.Студинского (Викторина) (1883 и 1894 гг.), В.Боржковского (1889 г.), В.Гнатюка (1896 г.). В 20 в. к ним прибавились небольшие собрания А.Малинки (1903 г.), П.Тиханова и др.

Поздняя и сравнительно бедная фиксация украинских тайных языков связана, по-видимому, с большей (чем у русских и белорусских ремесленников и торговцев-офеней) корпоративной замкнутостью их носителей - л и р н и к о в.

2. Знакомясь с украинскими арго, ученые отмечали их типологическое, а также словарное сходство с русскими и белорусскими условными языками (К.Студинский, Ф.Николайчик, В.Ягич). Высказывались догадки об общности их происхождения (П.Тиханов, М.Фасмер, В.В.Стратен). Однако тщательное сопоставление украинского, белорусского и русского арготического материала до сих пор не проведено, и отношения между арго трех восточнославянских народов остаются неясными.

3. Нами предпринята попытка сравнения лексики украинских арго (во всех доступных нам записях оказалось 1730 разных слов) с белорусскими арго (по материалам С.П.Микуцкого, Ф.Сцепуры, Е.Романова, П.Тиханова и др.) и офенскими разновидностями

русских арго. Сопоставлялись также белорусские и русские арго.

Выяснилось, что около 40% украинских арготизмов тождественно или сходно со словами белорусских арго /180 совершенно одинаковых слов: андрус "брат", апулить "купить", багдай "гриб", буклей "квас", бурмель "ячмень" и др.; свыше 500 слов, близких по звучанию и значению: укр. авльда, блр. явльда "корова"; укр. акре́й, блр. акру́ш "хлеб"; укр. альмо́, блр. гальмо́ "молоко"; укр. оксем, блр. аксёга "лес" и др./; во-вторых, примерно 30% лексики украинских арго генетически тождественно русским /офенским/ словам /напр., в небольшом списке арготизмов харьковских невлией /слепых нищих/ свыше 50 типично офенских слов /вислиха, вольты, дульяс, киматы/, составляющие более трети всего их словаря; в секретных языках подольских и галичских лирников - почти по 100 офенизмов, то есть примерно пятая часть словарного состава этих арго; в арго черниговских лирников 25%, калик переходных 35% офенских слов/; в-третьих, примерно такая же степень лексического сходства между белорусскими арго /любейским, катрушинским, парушницким и др./ и арго русских офеней, а также торговцев-базарников и ремесленников-отходников.

4. Структурное и в особенности материальное /словарное/ сходство украинских, белорусских и русских арго может иметь двоякое происхождение: 1/ оно приобретено в результате контактов этих арго; 2/ оно унаследовано от предшествующих эпох.

Принимая во внимание то, что 1/ пласт офенской лексики в украинских и белорусских арго по своей мощности не уступает офенскому слою большинства русских условных языков, 2/ инвентарь офенских лексем во всех восточнославянских арго в целом

Одни и тот же, 3/ офенские элементы почти во всех арготических микросистемах занимают центральное место и хронологически предшествуют неофенским /архаический слой арготизмов включает в себя греческие, отдельные финно-угорские и тюркские заимствования, а также наиболее ранние образования от русских - восточнославянских - слов/, допускаем, что вся совокупность восточнославянских арго в конечном счете ведет свое начало от общего для них лексического фонда, существовавшего, видимо, уже в I4 - I5 вв. .

ПРОБЛЕМИ ІСТОРИЧНОЇ ДІАЛЕКТОЛОГІЇ УКРАЇНСЬКОЇ
М О В И

1. Українська історична діалектологія як складова частина загальної історії української мови досить успішно опрацьовувалась як до революції /пор.праці М.Максимовича, П.Лавровського, О.Потебні, П.Житецького, О.Соболевського, В.Шимановського, А.Кримського, В.Розова та ін./, так і в повоєнний період /пор.праці В.Дем"янчука, В.Ярошенка, І.Свенціцького, Л.Гумецької, А.Генсьорського, І.Керницького, І.Варченка, О.Маштабей та ін.; також праці зарубіжних славістів В.Курашкевича, І.Панькевича, Л.Деже та ін./. У наш час в історичній діалектології української мови /ширше - східнослов"янських мов/ є чимало проблем, які ще вимагають розв"язання.

2. Одним із невідкладних завдань історичної діалектології української і взагалі східнослов"янських мов є поглиблене вивчення діалектної диференціації мови східних слов"ян після розладу спільнослов"янської мовної спільності і створення староруської держави - Київської Русі. Можна говорити лише про відносну, а не про абсолютну мовну єдність східного слов"янства навіть за доби Київської держави: мова східних слов"ян як раннього, так і пізнього староруського періоду була діалектно диференційована; рядом особливостей /фонетичних, словотворчих, лексичних тощо/ розрізнялися й південностароруські діалекти, на базі яких сформувалася українська мова /пор., наприклад; фонетичні ознаки: ы, і > и, є > е, також л > в (ѣ) у звукосполюках ѣѣт, ѣѣт, в > ѣ, у:ѣ, раніший від інших діалект-

них груп стародавньої Русі : занепад редукованих ъ, ь і овоєридні його результати та ін./.

3. По-різному висвітлюється в українській і білоруській мовознавчій літературі проблема "руської мови" доби Литовсько-Руської держави та Речі Посполитої /XIV - середина XIII ст./.

Територіальна ознака, яку лише й беруть до уваги сучасні білоруські мовознавці, визначаючи мовну належність тієї чи іншої пам"ятки цього періоду, явно недостатня, необхідно також враховувати й мовні особливості, хоч треба зважати й на те, що український вплив, зокрема на письменство всієї Литовсько-Руської держави, включаючи й білоруські землі, взагалі був дуже сильний, що пояснюється важливою роллю у культурному, релігійному, науковому житті всієї країни таких вихідців з українських земель як Д.Сизаній, М.Смотрицький та ін.

4. Розв'язання цих проблем вимагає посиленого вивчення мови пам"яток. Постає також питання про критерії територіальної класифікації як староруських, так і староукраїнських та старобілоруських пам"яток, яке хоч і гостро дебатовалося ще в кінці XIX - на початку XX ст. /пор.О.Соболевський, А.Кримський, В.Розов та ін., Ю.Карський, Є.Тимченко та ін. /проте не може вважатися остаточно розв'язаним /пор., наприклад, новіші праці про українсько-білоруські мовні зв'язки давнішого періоду Л.Гумецької, А.Журавського та ін./.

ІНТЕРФЕРЕНТНІ АРЕАЛИ ЯК ОБ'ЄКТ ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРИЧНОЇ
ДІАЛЕКТОЛОГІЇ (ФОРМУВАННЯ ДЕЯКИХ УКРАЇНСЬКИХ ПОЛІСЬКИХ
З О Н)

1. У сучасній історичній діалектології, згідно з загальними тенденціями в дослідженні мовного матеріалу і, зокрема, у вивченні причинності мовних змін, дедалі пильніше концентрується увага на внутрішньосистемних відносинах з фактичним ігноруванням роді зовнішніх чинників. Цілком підтримуючи примат інтралінгвістичних факторів розвитку, треба одночасно мати на увазі, що застосування просторового аспекту в мовознавчих дослідженнях вимагає врахування тих зв'язків між територіальними лінгвістичними одиницями, що реалізуються в міжмовних і міждіалектних контактах. Тому історична діалектологія, що на сучасному етапі розвитку мовознавства повинна усвідомлюватися як ареальна дисципліна - з історико-лінгвогеографічним аспектом - не може обминути фактів різносистемного контактування як вагомого чинника діалектного розвитку.

2. Важливість урахування контактів в історичній діалектології зумовлюється також специфікою взаємодії генетично єдиних і типологічно майже ідентичних систем, якими переважно є діалектні системи однієї мови або близькоспоріднених мов, - адже з усіх видів міжсистемних стосунків саме цей вид контактів найбільше важить для діалектотворчого процесу. Треба відзначити також і те, що міждіалектні контакти є зовнішнім фактором для конкретної діалектної

системи; з точки зору національної мови зіставлення діалектних систем може розцінюватися як накладання різних синхронних зрізів однієї системи у діахронічній проекції, включення часткових систем та ін.

8. Специфіка інтерференції в процесі міждіалектних контактів ґрунтується на а) відсутності білінгвізму, б) більшій взаємопроникненості близьких до адекватності систем порівняно з типологічно віддаленими, в) максимальній фіксації мовцями взаємовідмінних рис. Вона полягає у ширшому, ніж за умов контактування віддалених систем розвитку ареалів, зумовлених не тільки взаємопроникненням різнодіалектних рис, але й частковим опором систем, що виявляється у модифікації або перегрупуванні елементів однієї системи згідно з закономірностями іншої, реалізації закономірностей однієї системи засобами іншої тощо (зауважимо, що повний опір системи щодо проникнення невластивих їй елементів визначається, очевидно, "неприйняттям" цих елементів, яке помітнішим є в контактах більш віддалених систем).

4. Ареали явищ контактного походження, що на сучасному етапі чи історично становлять собою інтерферентне відхилення від умовної діалектної норми певного часового зрізу, називаємо інтерферентними (растерення щодо діалектної норми зумовлене її специфікою - більш динамічна й розпливчата, не однаково стабільна в різних типах говорів). Інтерферентні ареали різняться конфігурацією залежно від характеру контактів - фронтальних та афронтальних, - від давності їх і, отже, від повної (перехідні говори) чи часткової (мішані) інтеграції діалектною нормою інтерферентних явищ - тобто від системності чи несистемності їх у конкретній говірці. Знання закономірностей контактування і, особливо, меха-

нізму часткового опору системи дає змогу ретроспективно відтворити системи, які перебували у взаємодії, на основі аналізу інтерферентних ареалів, що робить ці ареали об'єктом для історико-діалектологічних досліджень.

5. В історико-лінгвогеографічному плані важать інтерферентні ареали системних явищ, тобто, ті, що найчастіше фіксуються в перехідних говорах, у районах фронтальних контактів (українсько-білоруська смуга, перехідні між південними і північними українськими говорами), хоча перехідні говори, будучи маргінальними щодо відповідних сусідніх діалектних територій, мають більшу вагу для вивчення, власне, механізму інтерференції за умов, коли обидві контактні системи можна вважати відомими. Проте сучасні уявлення про наслідки різних типів контактування, що ґрунтуються на зіставленні лінгвогеографічних даних з приблизним хронологічним розподілом (умовна перевага фронтальних контактів за умов феодальної стабілізації діалектних меж, зростання ролі афронтальних у зв'язку з пізнішими переселеннями) і що пов'язують з фронтальними контактами здебільшого строкаті ареали несистемних явищ, не враховують можливих давніших, афронтальних зіткнень, у тому числі й ранньоісторичної доби недокументованих міграцій, якщо прийняти, що в ряді найістотніших рис, особливо, фонетичних, східнослов'янському племінному ареалові і, зокрема, його південній частині було властиве діалектне членування. Треба враховувати також складні вислідки різнотипного контактування (наприклад, середньоросійські говори). Тому думка про давній інтерферентний характер певного ареалу, у принципі, може виникати в багатьох випадках, зокрема, й тоді, коли критерієм достовірності такого припущення є не стільки історичні й географічні чинники, скільки лінгвістичний аналіз сучасного синхронного стану.

6. За типом інтерференції, що стала системною, ареали давніх фронтальних контактів, очевидно, ідентичні ареалам сучасних перехідних говорів, за моделлю яких можна реконструювати окремі елементи або мікроструктури розрізень давніх контактних систем у сучасних говорах, де інтерферентний характер ареалів встановлюється лише лінгвістичними методами.

7. Як приклади інтерферентних ареалів розглядаються деякі ареали українських волинсько-поліських говорів, що становлять ообою наслідки контактів північної діалектної групи з південними потоками, здійснюваними, принаймні, двома хвилями:

а) Давніші контакти (до середини XIV ст.) - проникнення волинських елементів у північний (деревлянсько-дреговицький) масив; ареали суцільні до Стиру-Горині, включаючи Берестейщину. Приклад інтерферентного ареалу - рефлексія $\underline{b} > t^h, t_l$ як наслідок зіткнення систем з одночасним і неодноточасним (у підсистемах вокалізму) занепадом категорії часокількості і як результат цього - в відмінними принципами рефлексії \underline{b} ;

б) Пізніші контакти - у межах Руського воєводства і Холмської землі з приєднаним до неї Ратненським князівством (з XIV ст.) - ареали захоплюють переважно західну частину Волинського Поліся, частково збігаючись з надбузько-поліськими, але ширше радіючи на схід і північний схід. Приклад інтерферентного ареалу: перезвук $\underline{a} > \underline{e}$ під наголосом на відміну від незалежного від наголосу в південно-західних говорах внаслідок проникнення його в систему з залежною від наголосу рефлексією ряду фонем і реалізацією тогочасних їх виявів.

ПРО ОДИН ІЗ НАСЛІДКІВ ЗАНЕПАДУ ЗРЕДУКОВАНИХ
В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

/фрагмент діяхронічної фонології/

1. Сонорний, що стояв поряд із слабим зредукованим, у певних випадках (у говорах спільнослов'янської ізоглосної області — біля конкретних сонорних чи навіть в окремих словах) міг поводитися подвійно, а саме: узяти на себе складовість слабого зредукованого, або, як і інші приголосні, залишитися нескладовим.

Отже, можливі два наслідки в сполуках сонорного зі слабим зредукованим, що можна зобразити такою формулою:

$$s\bar{r} \begin{cases} \text{ʒ}\bar{r} \rightarrow \text{ʒ}\sigma & (1) \\ \text{s}\bar{r} \rightarrow \text{s}\sigma & (2) \end{cases}$$

2. У говорах протоукраїнської ізоглосної області давньо-руської мови (тобто східнослов'янської ізоглосної області) розвиток сполуки сонорного $u|w$ із зредукованим, напевне, ішов першим шляхом (формально: $w\bar{r} \rightarrow w\bar{r} \rightarrow u\sigma$). Так було наприкінці слова або складу, а також на початку слова. Первісно попередня кількість складів зберігалась: $w\bar{r}|cv|cv$ або $cv|cv|w\bar{r} \rightarrow u|cv|cv$ або $cv|cv|u$. Такий розвиток сполук сонорного $w|u$ із зредукованим привів до нерозрізнення колишніх $/u/$ та $/w/$. Це й відбилося у найдавніших пам'ятках писемності: оусѣхъ, паула, прауда, оуселеноуж (зб.Св. 1072) < wěsěxъ, rawьlъ, prawьda, wbseten і въгодити (< uooditi). Трохи пізніше в певних випадках утратилася складовість

голосного /u/. Цей процес охопив як давню /u/, так і новий u < w :
*koouou → koooou → kooou → kooou . В останньому випадку резуль-
тат збігся з результатами ймовірного розвитку другим шляхом:
/wo → wo /.

3. У сполуках сонорного i | i із зредукованим переважав дру-
гий шлях, а саме: io → io. Пізніше /i/ у позиції перед приголос-
ним міг випасти. Цим пояснюються такі форми, як /голка/, /грати/
(< iograti → iograti → grati) поряд із формами типу /иму/ <
(iomu → iomi, iomi → imi), що відбивають перший шлях розвитку.
Передавання ознаки складовості попередньому нескладовому /i/ зу-
мовило в українській мові наявність початкового /i/ без протетич-
ного j , характерного для інших слов'янських мов. Ці процеси
датовані XIII століттям: мьзды не мате (Гал. св. 1283).

4. Обидва можливі результати відбиваються і в сполуках
сонорних з r | l з плавними: Ro → Ro → Ro (1) та Ro → Ro (2).
Однак невдовзі складовість сонорного перед приголосним утрати-
лася. Складовість сонорного могла бути перенесеною на будь-який
із можливих голосних. Звичайно в такому випадку перед сонорним
розвивався початковий /i/. Ось чому вже в Збірнику Святослава
1076 р. виявляються ильжа, илгати, ильстивыхъ. Для (!) напри-
кінці слова знайшовсь інший шлях, а саме: замість ! почав
виступати /u/, який пізніше складовість утратив: /u → u/ -
покрывъ (Сл. Ілар. XIV).

ПРОЦЕС ЗМІНИ о, е В ЗАКРИТИХ СКЛАДАХ У ДІАЛЕКТАХ
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

1. Якісна зміна е перед складами, у яких занепав ь, засвідчена в давньоруській писемності написанням ѣ на місці е з другої половини XII ст. (Добрилове євангеліє II 64 р., Типографське євангеліє № 7 XII ст.). Якісна зміна о перед складами, у яких занепали зредуковані, а також зміна е перед складами з зредукованим ь не відбилися в давньоруських пам'ятках, однак це не значить, що їх не було за доби Київської Русі. Зміна о, е в закритих складах не відбилась і в українських пам'ятках XV-XVII ст., за винятком деяких, найближчих до народного мовлення (напр., у грамотах XIV-XV ст.), хоч, безперечно, ця зміна тоді вже сталась. Причиною такого стану була традиція, успадкована українською літературною мовою від давньоруської, яка зазнала впливу старослов'янської мови і тих давньоруських говорів, де голосні о, е не змінилися. У деяких південноруських пам'ятках відбита лише зміна е перед давнім складом з ь. Почалася ж якісна зміна о, як і е перед твердими приголосними, очевидно, тоді, коли й зміна е перед м'якими приголосними, тобто в другій половині XII ст., тому що ці процеси викликані одною причиною - занепадом зредукованих і відбувалися за одною закономірністю.

2. Занепад зредукованих у південних давньоруських діалектах завершився до другої половини XII ст. Через те слід переглянути твердження О.О.Шахматова, згідно з яким занепад зредукованих у

давньоруській мові почався не раніш як у другій половині XII ст. Найраніші давньоруські пам'ятки (за винятком Остромирового євангелія) засвідчують чимало випадків пропуску зредукованих у слабій позиції, а також випадки заміни зредукованих на о, е в сильній позиції. О.О.Шахматов заперечував фонетичне значення цих написань для давньоруської мови з уваги до подібних випадків у деяких старослов'янських пам'ятках болгарського походження. Він уважав, що в давньоболгарській мові зміни зредукованих сталися раніш, ніж у давньоруській, і що завдяки давньоболгарській серед давньоруського духовенства та письменних людей ще в XI ст. виробилась традиція пропускати зредуковані в слабій позиції і замінювати їх на о, е в сильній, тимчасом як у східнослов'янських діалектах ці голосні ще вимовлялися без зміни. Тільки написання о, е замість ѡ, ѣ у сполуках ѡр, ѡр, ѣл, ѣл між приголосними, на думку О.О.Шахматова, відображають живі фонетичні ливща давньоруських діалектів, а такі написання в давньоруських пам'ятках починаються з другої половини XII ст. Занепад зредукованих у слабій позиції в давньоруських діалектах ранішої пори О.О.Шахматов визнає тільки в початковому складі слова.

Однак заміна ѡ у сильній позиції на о трапляється лише в деяких давньоболгарських пам'ятках XI-XII ст., які відбивають західноболгарські говори. Така вимова не могла панувати цілком у болгарській літературній мові і не могла запанувати в давньоруській літературній мові до того, як відповідна зміна відбулася в давньоруських діалектах. Послідовне вживання ѡ, ѣ наприкінці слова після приголосних у давньоруських пам'ятках не свідчить про те, що відповідні голосні вимовлялися наприкінці слова на Русі до другої половини XII ст., бо написання їх було зумовлене

тільки орфографічною традицією, яка трималась на Русі до XVI-XVII ст. (напр., у словах з "новим ѣ": пѣць, сѣдмь, камѣнь та ін., - ѣ наприкінці слова завжди пишеться, хоч зміна е тут ясно показує, що голосний наприкінці слова не вимовлявся). Очевидно, зредуковані зникли і в інших непочаткових складах слова ще до другої половини XII ст. Отже, занепад зредукованих у слабій позиції почався в давньоруській мові ще в XI ст. Разом з тим почалася зміна і в сильній позиції, тільки не в сполуках ѣр, ѣр, ѣл, ѣл між приголосними, де перехід ѣ, ѣ в о, е почався в другій половині XII ст. Цей висновок не можна поширювати на ѣ, ѣ у всякій сильній позиції, бо в сполуках ѣр, ѣр, ѣл, ѣл зредуковані були особливого походження, особливої якості і мали відмінну долю, ніж у різних інших позиціях. Про останнє свідчить хоч би той факт, що в деяких говірках північно-західної Русі ще в XIV і XV ст. рефлекс ѣ у названій позиції відрізнявся від е і збігався з рефлексом ѣ.

3. Зміна о, е в закритих складах у більшості українських пам'яток не відбувається ^{внаслідок} писемної традиції. У тих пам'ятках, де ця зміна відбувалася, рефлекс о в закритих складах передається (з XVI ст. - за рідкими винятками) буквою у (рукъ, булше, торгувля, панув та ін.), а рефлекс е перед твердими приголосними - буквою ю (принюсь, тютки та ін). Поширена думка, що цими у, ю передається дифтонг юо, який у південних говорах української мови через поступові зміни дійшов до і, не потверджується фактами.

Немає підстав уважати, що буква у на місці о в пам'ятках означає дифтонг юо. Пам'ятками не засвідчені також проміжні фонетичні ступені між у та і. Усі дані свідчать про те, що по-

ширення звука і на місці о в південних говорах української мови відбувалось не в порядку закономірної фонетичної зміни від у до і, а як наслідок міждіалектних контактів і поширення риси одних говірок та інші. Буква и або і на місці о в закритих складах появляється в українських пам"ятках з середини XVI ст., притому рідко і лексично обмежено (у словах кілько, тільки, гаківниця, у власних іменах людей), тобто в багатьох говірках це була риса лексикалізована. У багатьох пам"ятках поруч із зміною в закритих складах о на и (і) є й заміна його на у. Погляд, що співіснування таких написань викликане ваганням писців у передачі дифтонга уі чи уї, заперечується фактами. Подібні вагання є й у пам"ятках XVII ст. Якби воно відображало дифтонги, то в яких-небудь південних говірках подібні дифтонги були б засвідчені і в XIX ст.. Навпаки, О.Шафонський (70-і роки XVIII ст.) виявив у південно-східній частині говірок Полтавщини на місці о в закритих складах і, а в північно-західній - у, не відзначивши ніяких дифтонгів. За два століття після О.Шафонського ця ізогlossen пересунулась ^{далі} на північ. Очевидно, вона пересувалась й до того.

Найімовірніше, що перехід о, е в і фонетично відбувся в південно-східному наріччі, а звідси поширився на південно-західні і частково - на північні говори внаслідок переміщень населення, які були викликані бурхливими подіями на Україні в XVI і XVII ст. Ця думка підтверджується тим, що найдавніше відбиття на письмі зміни о, е в і є в пам"ятках південно-східного наріччя (Черкаси, Канів, Переяслав) і близьких до нього територій південно-західного (Кам"янець-Подільський, Хмельник та ін.), а також тим, що в крайніх західних говорах (карпатських) збереглося у

(чи у) на місці о в закритих складах. Треба погодитися з думкою Т.Лера-Сплавинського, М.Дурново, О.Курило та ін., що в південних українських діалектах зміна о, е в закритих складах відбувалась інакше, ніж у північних: через звуження о до у, е - до і, а в південно-східних говорах - через дальше пересушення у (< о) до переднього ряду і делябілізацію /у→ÿ→і /.

ПИТАННЯ КОНВЕРГЕНЦІЇ ДАВНІХ ы, і В ГОВОРАХ
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

1. В усіх протоукраїнських говорах, на відміну від говорів, що лягли в основу російської і білоруської мов, приголосні перед голосними переднього ряду *е, *і не зазнавали так званого вторинного пом"якшення. Підґрунтя для такого відмінного розвитку звукосполук приголосних з голосними переднього ряду *е, *і (te, ti) в східнослов"янських мовах було закладене, очевидно, ще в давньоруську добу. Приголосні компоненти цих сполук, будучи спочатку фонематично ідентичними в усіх давньоруських говорах - пом"якшені приголосні t', t'' чи навіть t' виступали тут однак реалізаторами твердих фонем - фонетично вони відрізнялися різним ступенем пом"якшення.

2. Різниця щодо ступеня м"якості алофонів / t' / була передумовою їх пізнішого неоднакового в різних східнослов"янських діалектах дальшого розвитку: у діалектах - предках української мови незначне пом"якшення приголосного в зазначених сполуках t'e, t'i привело до цілковитого ствердіння приголосних, натомість відносно більший ступінь м"якості передньоязикових і губних перед е, і (t'e, t'i) в діалектах - предках російської і білоруської мов став основою для їх повного пом"якшення і тим самим злиття з первісно м"якими приголосними.

3. Різниця в ступені пом"якшення алофонів / t' / у сполуках t'e, t'i могла стати поштовхом для різної за напрямом і за результатами фонетичної асиміляції (Л.Осовський). З одного боку, тверда вимова приголосних перед етимологічними е, і та перед е з ъ - це наслідок асиміляції попередньою ще напівтвердою

приголосною наступної передньої і високої вимови голосної, що привело за собою обниження і пересунення артикуляції цих голосних до середини ротової порожнини. Особливо виразного пересунення й обниження артикуляції зазнав при цьому голосний i, що змінився аж в иⁱ, и, и^e, е^и. З другого боку, на російському (і білоруському) мовному ґрунті, навпаки, високі й передні голосні i, e асимілюють до себе попередні напівм'які приголосні, повністю пом'якшуючи їх.

4. Матеріал українських говорів не дозволяє погодитися з думкою, що ствердіння приголосних перед 'i було викликане намаганням фонологізувати голосний *и, який до цього був алофоном фонем /'i/, з метою перенесення смислорозрізнявальної функції в сполуках t'i - ty з приголосного на голосну (Л.Е.Калнинь). Таке перенесення вело нібито до спрощення фонематичних засобів шляхом ліквідації м'якості як додаткової артикуляції тоді, коли вона не в конче потрібна для смислорозрізнення.

Ці міркування можна було б уважати вірогідними, коли б в українській мові розрізнення давніх сполук t'i - ty, трансформоване, наприклад, у ti - ty, зберігалось до наших днів, тобто, коли б давні i та и функціонували як окремі фонемі.

Ствердіння приголосних, впливаючи на пересунення артикуляції голосного i, приводило майже повсюдно до його повного артикуляційно-акустичного злиття з давнім и. Це злиття часто відбувалося навіть тоді, коли реалізатори давньої фонемі /i/ виявилися настільки стійкими, що майже зовсім не змінили артикуляції, крім ледь помітного розширення й обниження внаслідок адаптації до попереднього стверділого приголосного (Т.В.Назарова).

5. Збереження в карпатській групі говорів протиставлення давніх /i/~/y/, змодифікованого, правда, здебільшого в розрізнення /и/~/ы/ зумовлене було не фонологічними чинниками, а фонетичними, зокрема характером артикуляції реалізаторів давньої фонем /ы/, які в цій групі говорів помітно відрізнялися від вимови реалізаторів цієї ж фонем в інших українських говорах. Найбільш територіально поширеним виявом /ы/ є тепер звук [ы] заднього ряду середнього піднесення. У багатьох середньо-закарпатських і бойківських говірках континуантом давнього ы є звук особливої артикуляції заднього ряду середнього піднесення з досить помітним заокругленням губ. Висловлено навіть здогад, що цей звук ы⁰ зберігає до наших днів одну з перших стадій у розвитку праслов'янського *ы на місці індоєвропейського и.

6. В окремих південно-західних говірках (подільській - с. Омешин; надсянських - сс.Золотковичі, Мацьковичі; марамороських - оо. Рус-Криве, Рус-Поляна; південногуцульських - сс.Бистрець, Яворів, Перехресне, лемківській - с.Остурня) процес конвергенції спільнослов'янських *ы, *і започаткували - подібно, як у ряді поліських говорів - зміни звукового поля виявів фонем /ы/, що виявилися в обниженні та розширенні артикуляції його складників (у напрямі до е) при збереженні в основному незміненої артикуляції виявів давньої фонем /i/.

На окрему увагу заслуговує той факт, що найчастіше незмінена артикуляція виявів /i/ фіксується в абсолютному кінці слова - переважно в суфіксі інфінітива (метати, стоїти, доїти, моч'іти) та рідше в деяких іменникових флексіях (са́ні^и, груді^и, на сухоті^и, ч'оботі^и - південногуцульські говірки).

Інший напрям мав процес конвергенції цих голосних у середньо-закарпатських говірках: тут стабільнішим виявилось звукове поле реалізаторів /н/, що було, можливо, зумовлене згаданю вже специфікою їх артикуляції, а тому зміни почалися зі зміщення досередини артикуляції виявів /і/.

В усіх інших південно-західних говорах злиття давніх н та і відбувалося, мабуть, унаслідок взаємного наближення їх артикуляції (А.Кримський).

7. Дані сучасних українських говорів (і навіть окремих російських) дозволяють поставити під сумнів твердження М.Ф.Наконечного, що процеси злиття давніх *н, *і та розвиток *ѣ в і не могли відбуватися одночасно, а обов'язково злиття нх > и мусило передувати зміні ѣ > і. У надсянських, лемківських та інших південно-західних говорах засвідчено безліч прикладів, коли відповідно до давнього *і та *ѣ виступає один і той же голосний переднього ряду високого піднесення і. Різниця лише в тому, що перед і < *і приголосні тверді, а перед і < *ѣ м'які: худіті, кусіті, сіла, каліна, але л'іту, с'іну, д'іука - надсянський говір; хваліті, робіті, садіті, але до л'іса, н'імий, д'ідо - лемківський говір. За спостереженнями Р.І.Аванесова та О.Г.Гецової, у деяких сучасних російських говірках новгородського походження попередні приголосні перед голосним и у словах лис, сино більш пом'якшені, ніж у словах лісей (від лиса), синея.

ПОЛІСЬКІ ДИФТОНГИ І МОНОФТОНГИ В ІСТОРИЧНОМУ І ЛІНГВО-
ГЕОГРАФІЧНОМУ ОСВІТЛЕННІ

1. У системі вокалізму поліських говорів привертають увагу два фонетичні явища - рефлексія о,е в новозакритих складах та рефлексія ѣ. Наші спостереження над поліськими говорами на захід від р.Льви показали, що перша фонетична риса - рефлексія /о/ в новозакритих складах - виявляє надто багато варіантів. Все це говорить про різні ступені і шляхи розвитку цього явища. Якщо поле, де це явище виступає, позначимо колом, тоді матимемо такі типи:

1)	2)	3)	4)	5)
(Переброди)	(Букча)	(Лемешевичі)	(Дядьковичі)	(Бронники)
6)	7)	8)	9)	10)
(Полища)	(Зарицьк)	(Успенське)	(Дюксин)	(Гориньгород)
11)	12)	13)		
(Рудники)	(Глинна)	(Градя)		
14)	15)	16)	17)	
(Смородськ)	(Городок)	(Горбів)	(Новий Двір)	

Під пунктами 11), 12) наводяться говірки двох поколінь:
I -найстаршого (90-100р.), II-старшого (60-65 р.).

Звичайно, процентне відношення між цими рефlekсами буде мінатися в залежності від говірки: в одній говірці переважатимуть дифтонги /уо/ чи /уї/, випадків з монофтонгами буде менше, в іншій навпаки - переважатимуть монофтонги /у/, /и/, /і/. Це саме в і в говірці, де на місці давнього новозакритого о виступатимуть монофтонги /и/ чи /і/ або /у/ чи /и/, /і/ та ін. Під пунктами 11/12/ ми розглядаємо це явище в інформаторів двох поколінь: найстарше покоління ще зберігає дифтонги типу /уї/, чи монофтонг /у/, в мові старшого покоління це явище відсутнє - тут наявні монофтонги типу /и/, /і/.

2. Викликають інтерес і межі поширення дифтонгів на місці довгого о. За нашими даними західна межа дифтонгів типу /уї/ проходить по річці Стир (її нижня течія до м.Колок), а не по р.Горинь, як це відмічається в деяких публікаціях, через такі населені пункти - Більська Воля (Біле озеро) - Рудники (на схід від м.Колок) - Берестяни - Сильне - Дерев'яне - Дядьковичі. Дифтонги виступають і поза межами УРСР - на Підляшші (на території народної Польщі).

3. Рефlekсація давнього ѣ викликає значний інтерес. Майже на цілій території західного Подісся і Брестщини виявляються такі відношення: у наголошених окладах /t'i/, у ненаголошених /ti/- або -/ti/, напр.: о'д'іни - отина, р'ічка - рика,
л'іс - в л'іси, лисок, хл'ів - в хлив'і, спів - спивати, сміх -
смийатис'а, д'івчина - дивчата, см'іт'т'е - смитина, д'іти - дя-
тина, дитей, на вербі - на доробі, на кн'і - на поробі.
Поява /и/ в ненаголошеній позиції зумовлена тим, що в ненаголошеній позиції /і/ було не напруженим і обнизило свою артикуляцію до /и/, з одночасним отвердінням приголосного, що передував

цьому /i/. Південна межа цього явища проходить по лінії Володимир-Волинський - Луцьк - Рівне - Гоша. Проте в давнину ця межа проходила далі на південь, охоплюючи всю Волинь; у багатьох населених пунктах Волині і по сьогодні це явище виступає в деяких словах, так у говірці с.Павлівки (давня назва Порицьк) Іваничівського району ми відмітили це явище в слові смитина і в назві осла Порицьк, яка, до речі, фіксується в волинських грамотах XIV-XV ст. у формі порицько, а не порѣцько /тут у наз. . відм.одн. ѣ замість ѣ/. Така форма ймовірно не є описком і відбиває живу вимову писаря. У говірці с.Чарукова це явище відмічаємо в таких словах: вилита́йут, мишки́, дві́сти; у говірці с.Привітного /давня назва Свинюхи/: сти́на, дві́сти, бидá.

У говірках басейну Горині (Сарненський, Рокитнянський, Березнівський райони) спостерігається інша картина: і в наголосених складах часто виступає на місці давнього ѣ фонема /и/, що призводить до випадків омонімії /омофонів/, напр.: ві́тер"ві́тер"-ві́тер /від вигерти/, слиди́ /від слід/ - слиди́/від слідити/, си́ли /від сісти/ - си́ли /від сила/ та ін.

4. Явище рефлексії ѣ типу /ti - ti/у всіх поліських говорах - Лівобережжя і Правобережжя-сягає своїми коріннями у волинські говори, його знають і українські говори Брестщини. Все це разом з іншими фонетичними і лексичними даними свідчить про те, що ці говірки творять певний діалектний тип.

**К ВОПРОСУ ОБ ЭТНИЧЕСКОМ СОСТАВЕ РУССКОГО НАСЕЛЕНИЯ НА
ТЕРРИТОРИИ ВЛАДИМИРО-СУЗДАЛЬСКОГО КНЯЖЕСТВА В XII - НАЧ.
XIII ВЕКА ПО ДАННЫМ СОВРЕМЕННЫХ ГОВОРОВ**

1. Общеизвестно, что современные территориальные говоры сохраняют остатки глубокой старины в области фонетики, грамматики и лексики и поэтому они являются одним из богатейших и надежнейших источников для истории данного народа и его языка.

Изучение местных говоров, расположенных на территории, которую в XII - нач. XIII века занимало Владимиро-Суздальское княжество, имеет исключительно важное значение, так как именно здесь создавалось ядро русского государства и формировался русский язык.

2. По данным наших лингвистических карт, отражающих ареалы некоторых фонетических явлений и лексических групп, можно предположительно сделать основной вывод, что современные говоры еще сохраняют следы в одних случаях племенного, в других феодального деления населения этой территории.

3. Этот общий вывод конкретизируется рядом частных выводов:

1/ коренные жители этой территории в основном, видимо, являются потомками славянских племенных союзов: словен /новгородцев/, кривичей и вятичей;

2/ в пределах Владимиро-Суздальского княжества Волга являлась более или менее стабильной границей новгородской колонизации, которая шла с запада на восток, по левую сторону этой реки;

3/ по правую сторону Волги новгородская колонизация была сравнительно незначительной;

4/ в составе племенного союза новгородцев были какие-то этнические подразделения /группы/, представлявшие собой относительные единства. Не исключено, что колонизация на восток шла именно этими группами /эшелонами/;

5/ по правую сторону Волги расселялись кривичи, которые с севера /по Волге/ граничили с новгородцами, с юга /приблизительно по р.Клязьме/ - с вятичами. Это промежуточное положение кривичей повлекло за собой разнообразные контакты, в том числе и языковые, следствием которых явилось взаимопроникновение фонетических и лексических элементов соседивших племен;

6/ кривичи так же, как и новгородцы, продвигались на восток отдельными группами /эшелонами/;

7/ вятичи, видимо, занимали незначительную часть территории Владимиро-Суздальского княжества /его южную окраину/ и отличались от кривичей и новгородцев рядом фонетических особенностей /в частности, аканьем/ и отсутствием ряда слов, характерных или для кривичей и новгородцев вместе или только для одного из этих племенных союзов;

8/ ареалы некоторых слов более или менее совпадают с границами мелких удельных княжеств в составе Владимиро-Суздальского княжества, что дает основание для предположения об этническом единстве населения этих мелких удельных княжеств.

СЛОВОТВОРЧІ КОНТАКТИ СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВ
(ЗА ДАНИМИ І т. АУМ)

1. Питання про міжмовні контакти на морфологічному рівні донедавна в лінгвістиці взагалі не ставилось або вважалося за надто дискусійне. Граматична система однієї мови розглядалася як непроникна для впливу другої мови. Лише дехто визнавав можливість іншомовного проникнення в галузі словозміни.

2. Не тільки давніші, а й новітні спроби вивчити питання міжмовної взаємодії на морфологічному рівні не спирались на методи лінгвістичної географії. Однак без цих методів не можна визначити джерело діалектних (іншомовних) запозичень у словотворі, схарактеризувати словотворчу взаємодію досліджуваної мови з кількома діалектними і літературними мовами, особливо близько спорідненими, якими є, зокрема, східнослов'янські. Методи лінгвогеографії допомагають визначити обсяг наслідків міжмовного контактування і його інтенсивність, забезпечують успішне розв'язання низки питань у галузі взаємодії українського словотвору з відповідним рівнем російської, білоруської та інших мов.

3. У плані вивчення міжмовних східнослов'янських контактів на рівні словотвору за даними І т. АУМ (ПСН) виділяються такі важливі питання, як прогнозування щодо дальшого розвитку деяких явищ словотвору української діалектної мови, виявлення спільного фонду в східнослов'янських мовах, виявлення порушень у нормах словотвору української мови і характеру змін відповідних морфологічних

рис. За згаданими даними варто уваги питання про те, які частини мови і які класи слів менше або більше підлягають зовнішньому морфологічному проникненню, а які йому взагалі, можливо, не підлягають. Цікаве й питання про відмінності контактних східнослов'янських мов на тлі наслідків міжмовної словотворчої взаємодії.

4. Вивчення поставлених питань лінгвогеографічними методами може бути основою для нормалізації або обґрунтування наявних норм у галузі словотвору української літературної мови, а також для боротьби за культуру цієї мови в районах говорів з найбільшим виявом наслідків міжмовної взаємодії, для вдосконалення методики викладання української мови в школах таких районів.

5. Дослідження словотворчої взаємодії між говорами, картографованими в І т. АУМ (ПСН), або між тією чи іншою частиною цих говорів і білоруською та російською мовами, тобто об'єкта, що становить, за Б.Горнунгом, третій тип міжмовної взаємодії, проливає деяке світло на питання про діалектні межі і групи говорів української мови.

6. Дані лінгвістичного картографування, на які спирається дослідження східнослов'янських словотворчих контактів, переважно стосуються іменника, рідше - прикметника, дієслова і сполучника. Серед явищ словотвору іменника, скартографованих в АУМ (ПСН), найбільшу групу становлять ті, що пов'язані з категорією чол.роду, і найменшу - з категорією середн.роду; з них два факти ілюструють оформлення граматичного роду або називного відмінка, один - використання синтактичного (синтаксико-морфологічного) способу словотвору, а решта об'єднується за ознакою суфіксації. Це, зокрема, використання суфікса -ик/-ік (у назвах будівлі для корів, листя або стебел городніх культур і в словоформі йежик / (й)ожик), суфіксів

-онок (у назвах молодих істот), -ук (бичук), -ак (глушак), -он (багон), -ун (у назвах осіб за певними ознаками) та -ок (палуко-
пок) - в іменниках чол.роду з основою на твердий приголосний; суфіксів -ен^(ч) (челец^(ч)), -іл' | -ол' [(в)у^(г)г^(л)л' -гол'], -ін'|-он' (-ан^(ч), -ен^(ч)) (стерін' ...), -ей [(го(во)робеї, (в)у^(л)лєї], -ач (прач) - в іменниках чол.роду з основою на м'який приголосний; суфіксів -к-а (цеберка, матка "мати", прачка "праник"), -ук-а (у назвах поля з-під гречки), -ух-а (веселуха, оудуха), нульового суфікса з давнього -ї (пов'їт') - в іменниках жін. роду; суфіксів -ейк-о (сонеїко), -ен'-а (у назвах молодих істот), -овин'-а (у назвах стебел або листя городніх рослин), -оуй-е(а) (у назвах площ або полів), -енц-е [(в)о(а)кєнце], -о (л'адо) - в іменниках оередн. роду і втрата демінутивності суфікса -к-а (дїжка, овечка, віїки "вії"), а також теми -а (миш < миша).

7. Серед картографованих особливостей словотвору прикметника в плані вивчення східнослов'янських мовних контактів становить інтерес уживання суфікса -ов-ий замість -ев-ий (вишн'овий | вішн'ови), творення вищого і найвищого ступенів порівняння за допомогою суфіксів -е, -ей, -чеї (ближе, -жеї, -жеї) та -ейш | -ійш (отлєїшиї, добрїїшиї) і складеної форми найвищого ступеня за допомогою займенника самий.

8. Міжмовна взаємодія в галузі словотвору дієслова картографічно простежується на вживанні суфікса -т' у неозначеній формі, основа якої закінчується голосним (сидїт', ходить' ...), та суфіксів -ова-, -ева- (-ава-), за допомогою яких творяться дієслова від основ іменників і якісних прикметників (мандроват', целават' ...).

9. Наслідки контактування східнослов'янських мов виявляються на основі лінгвогеографічного методу також у зв'язку з будовою

ополучника поки, словотворчі варіанти якого поку́л' і по́кід' в
в околичних українських говорах, пакуль і покуль - у білорусь-
кій мові, а покуль - у західних російських говорах. Крім того,
частині українських говорів властивий варіант пока, типовий
для російської мови.

ДО ІСТОРИЧНИХ ЗВ'ЯЗКІВ ЛЕКСИКИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ
СХІДНОКАРПАТСЬКОГО АРЕАЛУ

/Про деякі лексичні відповідності східнокарпатських
і південнослов'янських говорів/

1. Давню, помилкову гіпотезу С.Смаль-Стоцького і Т.Гартнера про здогадне південнослов'янське походження української мови заперечило багато вчених, зокрема її несерйозність зв'ясував Л.А.Булаховський. Проте думка югославського мовознавця І.Поповича про те, що "дуже давній і цілком певний контакт південноруських говорів /тих, що на їх основі пізніше сформувалась українська мова/ з сербськими /тобто штокавськими/, а також із болгарськими десь на території стародавньої Дакії, тобто на найбільш східному /від нас - найбільш південно-західному-Б.К./ відрізку наших умовних зон, у дійсності все-таки мав місце, приймається в слов'янському мовознавстві як вірогідна.

2. Можливість давніх діалектних контактів обгрунтовується історичним сусідством племен уличів, тиверців і болгар у IX-XI ст. за Бориса /852-888/ і Симеона /893-927/, а в XII ст. за Ярослава Осмомисла /1144-1187/, галицьке князівство якого простягалось до гирла Дунаю і мало політичні, економічні і культурні зв'язки з південними народами; від XIV до XV ст. відомі українсько-південнослов'янські діалектні контакти на змішано-етнічних територіях Молдавії і Трансильванії.

3. Лексико-семантичні подібності та відповідності в діалектах наших мов привертають увагу й сучасних слов'янських учених /І.Лєков, Ст.Стойков, І.Попович та ін./ . Словенський лінгвіст

Ф.Безлай, наводячи деякі словенсько-українські діалектно-лексичні паралелі, наприклад: чертеж, чертіж - чрт "викорчуване місце"; чрча "сіножать на викорчуваній ділянці"; Чертеж /топонім/; свепеть, свепетати/ся/ - свепати "хитати/ся /"; свепетати "блискотіти"; одяг д.рос. дяг "ремінь, пояс" - дега "ремінь від ярма"; верв, д.рос. вєрвь "община" - врв "шнур" /пор.укр. вервечка - Б.К./; корж - крж, кржіч "шматок хліба"; дор - дор та ін., вважає, що "Не може бути звичайною випадковістю велика кількість лексичних паралелей у західнослов'янських і східнослов'янських діалектах. На східнослов'янській території більшість такої лексики обмежується певним ареалом, якщо вона не записана тільки в історичних текстах"³⁾.

4. Безпідставно та однобічно деякі дослідники називали лексичні відповідності в українсько-карпатських і південнослов'янських говорах "болгаризмами" чи "сербізмами", приймаючи односторонні впливи за запозичення. Можна говорити про паралелі певних лексичних утворень там і тут або ще про опільності діалектних усядкування від праслов'янської доби.

5. Залишаючись у східнослов'янських генетичних зв'язках, окремі південно-західні говори української мови мають від давнішого історичного сусідства деякі, гідні уваги і вивчення, лексичні відповідності з діалектною лексикою південнослов'янських мов.

6. Карпато-українські і південнослов'янські лексичні паралелі можуть бути повними, тобто збігатися фонетично, морфологічно

3) Ф.Безлай, Опыт работы над словенским этимологическим словарем, ВЯ, 1967, № 4, стор. 51, 52-53

і семантично /доста, кокошка, русин, отрахота, ясонота і т.д./, або неповними, тобто частково різними щодо фонетичної структури /бока - бала, фасул'і - фасул т.п./, суфіксального утворення /боклага - бькле, ленча - леща і ін./, або значення /околоті, стая, шудра, ш'ул'ук, чавуш тощо/.

7. Багато з названих паралелей мають спільні корені з лексичними деривативами в інших слов'янських мовах, але тут вони не вживаються в таких самих формах або як такі самі частини мови /порборзо, бавно, доста і т.п./.

8. Серед карпато-українських і південнослов'янських лексичних відповідників відрізняємо: а/ стародавні паралелізми /бердо, грехит, палазник, полонина, порекло; бавно, доста, живена та ін./; б/ засвоєння карпато-українськими говорами південнослов'янських балканізмів часто через посередництво румунської мови /ватра, салаш', тур'шук', фортуна і ін./, що не заперечує розуміння паралелізмів; в/ вторинне /зворотне/ переймання слов'янізмів із румунської або угорської мови, якщо в наших говорах ці слова на новому етапі вже забулися /пор.газда, зумбелати, палінка, дєртиц'є /літ. дєртъ/.

ДО ПИТАННЯ ПРО ДІАЛЕКТНІ ЗМІНИ
ВНАСЛІДОК МІЖДІАЛЕКТНОЇ ВЗАЄМОДІЇ
/ на матеріалі говорів російської мови /

1. Вивчення змін, пов'язаних з міждіалектною взаємодією, має важливе значення для історії окремих мовних явищ, для історії мови в цілому і її діалектів.

2. Процеси, що виникають унаслідок міждіалектних контактів, можна досліджувати на матеріалі даних лінгвістичної географії, а також на основі праць про окремі мовні явища в історичному аспекті.

3. Процеси, пов'язані з міждіалектним спілкуванням, відбувались на різних стадіях розвитку російської мови і носили різний характер, мали різне значення для вивчення історичних питань мови і її діалектів.

4. Найважливіші щодо цього ті зміни, які відбувались на порівняно давнішому етапі розвитку говорів російської мови, за часів перед складанням національної мови, на стадії слабого і нерегулярного впливу літературної мови.

5. Дані лінгвістичної географії дозволяють, очевидно, говорити про те, що ці зміни в різних випадках могли відбуватися по різному.

6. У галузі фонетики спостерігаються процеси, пов'язані з заміною давнього (прадавнього) для певного говору звука або окремих звуків новими, що розвиваються під впливом іншого говору.

7. У процесі засвоєння нових звуків спостерігаються безладне і закономірне або систематичне вживання давніх і нових звуків.

8. Нові системи вживання звуків можуть, певне, розвиватися в різних напрямках: а) у напрямі закріплення нових для говору звуків за певними позиціями; б) у напрямі незакономірного розширення нового явища в діалекті, який зазнає впливу; в) у напрямі, пов'язаному з появою нових звуків, що розвиваються завдяки системі впливового діалекту на основі системи діалекту, який зазнає впливу.

9. У галузі граматики спостерігаються в основному процеси, пов'язані з засвоєнням нових форм. Здебільшого це виражається в співіснуванні старих і нових форм. Значно рідше зміни стосуються парадигми відмінювання або дієвідмінювання в цілому.

10. Інші граматичні зміни, пов'язані з процесами міждіалектної взаємодії, бувають рідко. Вони можуть становити утвори контамінованих форм, утвори нових форм за моделлю відмінювання впливового діалекту. У деяких випадках спостерігається трансформація характерного для впливового діалекту явища, яка містить утрату первісної його закономірності.

ДО ПИТАННЯ ПРО ГУЦУЛЬСЬКО-БОЙКІВСЬКІ ВЗАЄМСВ'ЯЗКИ
В ГАЛУЗІ ПОБУТОВОЇ ЛЕКСИКИ

1. На території Івано-Франківської області стикаються межі чотирьох західноукраїнських говорів - бойківського, гуцульського, наддністрянського і покутського, причому ізоглоси побутової лексики вказують на більш щільні зв'язки між сусідніми говірками району північно-східних схилів Карпат.

2. Переважна більшість говіркової лексики побутового характеру спільна для гуцульських і бойківських говірок, а також поширена в інших південно-західних говорах української мови /напр.: бинда, віно, галька, кептар, сердак, станік, холошні тощо/.

3. Спроби картографування назв одягу, взуття та головних уборів, що поширені в гуцульських і бойківських говірках, дали можливість виявити певну кількість традиційних /архаїчних/ рис, зафіксованих письмовими пам'ятками давньоруської і староукраїнської мов /коц, надраги, плат, постоли, руб та ін./.

4. Іншомовні впливи ^єрезультатом культурно-економічних і соціально-політичних зв'язків західноукраїнського населення з носіями польських, румунських, молдавських та інших говорів. Поряд з іншомовними засвоєннями, характерними для однієї говіркової групи /напр.: дека, курмані, фарбан, шляфрок у бойківських говірках; джерга, гугля - в гуцульських/, простежується шар побутової лексики, спільної для обох цих говорів.

5. Значна частина місцевих побутових назв поширена в обох говорах, зовсім мало виявлено таких лексем, що локалізуються тільки в межах одного говору /напр., гуцульські назви битка, каракати, ліжник, піханка не засвідчені у переважній більшості бойківських говірок/.

6. Гуцульсько-бойківські взаємозв'язки, які виявляються в галузі побутової лексики, свідчать про споконвічну єдність українського населення, що заселяє північно-східні схили Карпат, а також про його постійні контакти з сусідніми слов'янськими і неослов'янськими народами.

МІЖДІАЛЕКТНІ КОНТАКТИ В НИЖНЬОНАДДНІПРЯНСЬКИХ
Г О В О Р А Х

(на матеріалах числівників)

1. У говорах Нижньої Наддніпрящини спостерігається ряд фонетичних, морфологічних та акцентологічних особливостей, зумовлених міждіалектними й міжмовними контактами.

2. Це виразно виявляється в системі відмінювання числівників, яке в багатьох випадках відбиває певку нестійкість і паралелізм форм, що зумовлені контактами різнодіалектних елементів на Нижній Наддніпрящині.

3. Інтенсивні процеси міждіалектних контактів активізували окладні міждіалектні зв'язки та взаємовпливи і зумовили появу своєрідних місцевих рис (напр., у частині нижньонаддніпрянських говорів спостерігається тенденція відмінювати в окладених кількісних числівниках лише останній компонент: триц'ят' двома́ дн'ами).

4. Функціонуванню окремих числівникових форм сприяла російська мова.

ОСОБЛИВОСТІ ЛЕКСИКИ ГОВОРІВ МИКОЛАЇВЩИНИ

/до проблеми міждіалектних контактів/

1.Склад лексики українських говірок південного Надбужжя в цілому не відрізняється від лексики загальнонародної мови. Однак досліджуваним говіркам властиві деякі особливості, зумовлені генетичними зв'язками з іншими говорами української мови, впливом російської мови та ін.

2. Села, говірки яких досліджуються /Ново-Юрівка, Терновате, Сапетня, Морозівка, Трихати, Кир'яківка, Сливине, Варварівка та ін./, розташовані понад Південним Бугом, заселені здавна вихідцями з Волинської, Ровенської, Житомирської обл.

Найстаріше покоління переселенців зберегло характерні лексичні риси своїх говірок /грунт, вивід, повітка, обора, цвинтар, льоx, лелека, ковдра/, паралельно вживаючи усадьба, садиба, димар, навіс, загін, кладбище /клайбище/, гробки, чорногуз, бульба, хлів, кварта та ін. Лексика говірок сіл свідчить про виразні інтеграційні процеси, закономірні для розвитку діалектної мови.

3. Мова переселенців зазнає виразного і активного впливу мови корінного населення, однак наявні й зворотні процеси.

4. Паралельні лексеми /назви побутових та ін. реалій/ нерідко свідчать про переселенські рухи. У досліджуваних говірках з'явилися слова з говірок переселенців /у активному чи пасивному вжитку/:

Напр.: маринарка (і маринатка) (пол. *marinarka*, пор. *marinarz* "моряк") — назва одягу (піджак); летник „жіночий одяг, подібний до спідниці, шиться з домотканого сукна". У мові переселенців летник уживається із значеннями "верхній жіночий літній одяг з легкої тканини" і "літня спідниця з шерстяної тканини". Частіше летник виступає з першим значенням, пор. ще: сукня, сукенка (пол. *sukienka*); бунда "верхній одяг, суконне пальто". У носіїв переселенських говорів це слово поширене із значенням „плаття"; бундечка "платтячко".

5. У досліджуваних говірках поширені комплекси діалектизми, зумовлені міждіалектними контактами: усадьба, подвір'я, садиба; крам, матерія; димар, бовдур, вивід, труба; кварта, кружка, кухоль; кушин, гличик, гладуцик; горище, чердак, гора (на гору), верх; черевата, вагітна; вагани, лоханка, ванна, ночви, балія, корито (здебільшого з семантичною диференціацією) та ін.

6. У говірках південної Миколаївщини опостерігається ряд запозичень з молдавської мови: паратарі (палатарі) "неширокий килим, прибитий кругом стін кімнати, або килимок над ліжком чи лавою" (з таким же значенням виступає і скорца).

ПРО ПОРІВНЯЛЬНО-ТИПОЛОГІЧНЕ ВИВЧЕННЯ ФОНЕМНОЇ
СТРУКТУРИ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ДІАЛЕКТІВ

1. Типологічне дослідження літературних мов та територіальних діалектів є одним із центральних завдань сучасної структурної типології. Сучасна типологічна діалектологія вивчає системні /мікросистемні/ фрагменти лінгвально-діалектної дійсності. Наше завдання - виявити основні принципи процедури порівняльно-типологічного дослідження фонемної /фонетичної/ структури українських територіальних діалектів.

2. У межах лінгвально-територіального континууму місцевих говорів /говірок/ наявні синхронні діалектні відмінності на різних рівнях лінгвальної діалектної дійсності. Для вияву комплексів цих рівневих /ярусних/ відмінностей слід порівнювати відповідні однорівневі фрагменти діалектної дійсності на основі діалектологічних даних.

3. У порівняльно-типологічному дослідженні синхронних фонемних структур територіальних діалектів можна порівнювати зведені фонемні мікросистеми виключно в межах гомогенних діалектно-територіальних даних, або, виходячи поза сферу говорів мови, використовувати як *secundum comparationis* діасистеми /діамікросистеми/ певної літературної мови /діалектні і наддіалектні моделі/, чи навіть універсальну інваріантну фонологічну суперсистему з її трьома вокалемами [a], [i], [u] та сімома консонантами [m], [n], [ŋ], [p], [t], [k], [v-l] /суперлінгвальна модель/.

4. Таким лінгвістичним еталоном у фонологічній діалектологічній порівняльній типології також може стати система фонем одного із провідних територіальних діалектів, наприклад, фонемна система українського середньонадніпрянського діалекту, що ліг в основу системи фонем сучасної української літературної мови.

Перевага середньонадніпрянського еталону – системи фонем для синхронного типологічного порівняння українських територіальних діалектів полягає в тому, що в процедурі типологічного порівняння, по-перше, не виходимо за діалектну сферу українського територіального континууму; по-друге, цей еталон – система через безпосередні міждіалектні контакти та посередньо через налягання системи літературної мови /створеної на його основі/, виявився рівелючим фонемним "каталізатором" постійного інтеграційного процесу в напрямі створення єдиної суцільної системи української мови.

5. Для створення повної діалектологічної картини лінгвальної дійсності поряд із типізуванням фонемного інвентаря порівнюваних мов і їх територіальних діалектів можна і треба також виявляти подібності чи відмінності в характері організації фонемних систем мов та їх територіальних діалектів, тобто визначити типи набору панівних кореляцій, ступінь застосування цих кореляцій та ступінь охоплення фонемного інвентаря різними опозиціями. Це можна застосовувати і інші процедури порівняльно-типологічної характеристики фонемних систем, блоків фонем, силабем з їх ініціалами, медіалами, фіналами та ін.

6. У порівняльно-типологічному вивченні фонемних систем територіальних діалектів можна порівнювати диференційні ознаки фонемного складу типологізованих діалектних фонемних систем.

7. У науково-дослідних процедурах порівняльно-типологічного дослідження територіальних діалектів слід зважати на ступінь валентності подібних і відмінних лінгвальних елементів різних рівнів, зокрема при синхронно-типологічній класифікації територіальних діалектів, що спирається на ступені лінгвальної подібності та відмінності.

8. Остаточний класифікаційний поділ територіальних діалектів можна будувати лише на основі фронтального і комплексного порівняльно-типологічного вивчення всіх рівнів діалектно-територіального континууму при застосуванні всіх можливих перспективних прийомів сучасної лінгвістичної типології та всіх інших надійних наукових лінгвістичних прийомів.

ОБ ОДНОМ СПОСОБЕ СИГНАЛИЗАЦИИ ДИАРЕМЫ В УКРАИНСКОМ
ДИАЛЕКТНОМ ЯЗЫКЕ

1. Украинскому языку, как в его литературной разновидности, так и диалектной, известно взаимозаменяющее употребление безударного гласного у и билабиального спиранта ѣ (w) (а в диалектах еще и лабиодентального в) в пределах одной словоформы. Взаимозаменяемость ограничена позиционно: она осуществляется всегда в начале морфемы. Это явление в украинской лингвистической литературе не получило убедительной фонемной интерпретации. Значение имеющегося в этом плане опыта снижается тем, что фонемная интерпретация нередко основывается на этимологическом критерии.

2. Нами предпринят анализ взаимозаменяющего употребления безударного у и ѣ /=ѣ,w, в, уѣ/ в ряде говоров Прикарпатья и Закарпатья. В качестве исходного объекта исследования берется частная диалектная система. Чтобы результаты анализа были сопоставимы, данные по каждой частной системе берутся из ограниченного текста, объем которого (по количеству словоупотреблений) указывается.

Употребление у и ѣ в начале словоформы (сочетание предлога с последующим словом принимаем за одну словоформу) рассмотрено в следующих позициях, выделенных в результате дифференциации фонетического окружения на уровне различения гласных и согласных: I. после реальной паузы перед согласным; II. после слова, оканчивающегося на гласный, перед согласным; III. после слова,

оканчивающегося на согласный, перед согласным; IV. после реальной паузы перед гласным; V. после слова, оканчивающегося на гласный, перед гласным; VI. после слова, оканчивающегося на согласный, перед гласным. В позициях IV, V, VI взаимозаменяемость y || x осуществляется только в составе предлога. В позиции перед согласным x = y, w, v, перед гласным = y, v, uy, uv.

Во всех частных диалектных системах в любой из названных позиций допускается взаимозаменяющее употребление y и x, но частотное соотношение y и x в каждой из позиций неодинаково. Различие в сравнительной частоте употребления y и x в рамках одной позиции, выявляемое при сравнении разных диалектов, может расцениваться как диалектное различие.

На взаимозамещающее употребление y и x в середине словоформы наложено позиционное ограничение не только морфемное, но и фонетическое: взаимозаменяемость допускается только после гласного. То обстоятельство, что взаимозаменяющее употребление y и x в середине словоформы осуществляется только перед согласными, не может быть расценено как ограничение, специально относящееся к рассматриваемому явлению - это ограничение включено в правило, запрещающее в слове сочетание гласных длиною больше двух. В рамках взаимозаменяемости частота x в середине словоформы выше, чем y.

В. Рассматриваемый случай взаимозаменяемости объединяет гласный и согласный (когда x = y, w, v) звуки. При этом звуки y, y, v не могут функционально быть отождествлены с звуками, реализующими фонемы [y] и [v], потому что для звуков, реализующих эти фонемы, не допустима взаимозаменяемость в пределах одной

словоформы (ср. поза́духа || поза́ўха и вісушити, опраўл' ати; вода́ и у осení || в осení). Кроме того, для в, реализующего фонему [в], с одной стороны, и выступающего в рамках взаимозаменяемости у || х, с другой, характерны разные правила сочетания с последующими согласными: в первом случае в не допускается перед глухими, во втором - допускается (голова́, голо́ўка но вк'и́ти^{1/}). Звуки у, ў, w, в в рамках взаимозаменяющего употребления реализуют фонему, ДП которой являются губное образование и участие голоса. ДП гласность - согласность для нее несущественен. Обозначаем эту фонему через [х]. Гласные и согласные фонемы не могут быть противопоставлены в тождественной позиции, так как ДП гласность-согласность является синтагматическим признаком^{2/}. В полном соответствии с этим фонема [х] как негласная и несогласная не образует оппозицию ни с [у], ни с [в] (эти три фонемы различаются только отношением к ДП гласность-согласность).

Фонема [х] всегда употребляется после диэремы, сигнализирующей межморфемную границу. Качество этой диэремы определяется тем, что она 1) требует после себя фонему [х] и 2) допускает варьирование слогораздела в пределах морфем, с которыми она непосредственно сочетается (она (#) - у -па́ла || она(#)у -па́ла). Таким образом, фонема [х] не только участвует в звуковом оформлении морфем, но и несет специальную функцию сигнализации межморфемной диэремы.

1/ Пример взят из книги: Д.Г.Бандрівський, Говірки Підбузького району Львівської області, Київ, 1960, стр.22.

2/ Шаумян С.К., История системы дифференциальных элементов в польском языке, М., 1958, стр.34.

В рамках взаимозаменяемости $y||\tilde{x}$ в позиции перед гласным в качестве \tilde{x} может произноситься сочетание $y\tilde{y}$, $y\tilde{v}$ (ууармії, увосені). Губные согласные в этом случае можно интерпретировать как эпентезу, вызванную стремлением избежать скопления гласных. Развиваясь на стыке морфем, \tilde{y} (\tilde{v}) не принадлежит специально ни первой, ни второй морфеме, но принадлежит одновременно и той и другой (ср. допустимость двух вариантов морфемного членения: у|восені и ув|осені). Губные согласные в этом случае реализуют фонему [в], гласный y - фонему [у] (поскольку взаимозаменяемость $y||\tilde{x}$ здесь не допускается). Вариативность морфемной принадлежности фонемы [в] является средством сигнализации межморфемной диэремы в середине слова.

МОРФОЛОГІЧНІ ЧЕРГУВАННЯ ПРИГОЛОСНИХ У ДІЕСЛОВАХ
ТЕПЕРІШНЬОГО ЧАСУ В САДЖАВСЬКІЙ ГОВІРЦІ

1. Теорія чергувань - одна з центральних проблем морфології. Для висвітлення її чимало може дати морфологічний аналіз парадигматичних чергувань кінцевих приголосних основи дієслів теперішнього часу¹ в говірці с.Саджави Івано-Франківської області.

2. Усі дієслова теперішнього часу в саджавській говірці за характером консонантних парадигматичних рядів розпадаються на чотири групи. Перша і друга групи характеризуються двоступінчастими рядами чергувань (схематично $A_I \rightleftharpoons A_{II}^2$), третя група - триступінчастими рядами (тобто $A_I \rightleftharpoons A_{II} \rightleftharpoons A_{III}$); дієслова четвертої групи взагалі не мають морфологічних рядів чергувань.

¹ У побудові морфологічних рядів інфінітивів не враховується. Однак у визначенні груп дієслів, що відрізняються тим або іншим типом морфологічних рядів, дається інфінітив, вихідний для дієслова.

² A_I означає перший ступінь чергування (або альтернант I), A_{II} - другий ступінь чергування (або альтернант II), A_{III} - третій ступінь чергування (або альтернант III) і т.ін.: Перший ступінь визначається за формою 1-ї ос. одн. теперішнього часу, другий ступінь - за формами 2-ї, 3-ї ос. одн. і 1-ї, 2-ї ос. мн. теперішнього часу, третій ступінь - за формою 3-ї ос. мн. теперішнього часу. Якщо парадигма дієвідміни має менше число ступенів чергування, то збіжні альтернанти об'єднуються.

3. До першої групи належать дієслова I дієвідміни з основою теперішнього часу³ на приголосні л', р', п'й, м'й (напр.: ко-ло́те, поро́те, опа́те, ломе́те) і дієслова II дієвідміни з основою теперішнього часу на л', р', н', п'й, б'й, в'й, м'й (напр.: голе́те, варе́те, бороне́те, губе́те, сэ́те, баве́те, у́стро́ме́те).

Перший ступінь чергування, що реалізується в м'яких сонорних фонемах [л'] , [р'] , [н'] і в сполуках м'яких губних фонем з [й]⁴ - [п'й] , [б'й] , [в'й] , [м'й], характеризує форми 1-ї ос. одн. і 3-ї ос. мн. теперішнього часу. Другий ступінь, репрезентований відповідними твердими фонемами [л], [р], [н] , [п], [б], [в], [м], властивий формам 2-ї, 3-ї ос. одн. і 1-ї, 2-ї ос. мн. теперішнього часу, напр.: A_I - ко́л'у, ро́б'йу (1-а ос. одн.) : A_{II} - ко́леш, ро́беш (2-а ос. одн.).

4. Другу групу складають дієслова II дієвідміни з основою теперішнього часу на приголосні ж, ш, ч : дрэ́ж'е́те, сте́р'ч'е́те; слу́же́те, мо́че́те, душе́те. Перший ступінь чергування, репрезентований твердими фонемами [ж], [ш], [ч], характеризує 1-у, 2-у, 3-ю ос. одн. і 1-у, 2-у ос. мн. теперішнього часу. Другий ступінь, властивий тільки формі 3-ї ос. мн. теперішнього часу, репрезентований відповідними м'якими фонемами [ж'] , [ш'] , [ч'] , напр.: A_I - дрэ́жэт, сте́рчэт (3-я ос. одн.) : A_{II} - дрэ́ж'эт, сте́рч'эт (3-я ос. мн.).

³ Основа теперішнього часу визначається за формою 1-ї ос. одн. теперішнього часу.

⁴ У морфологічних рядах сполуки фонем [п'й] , [м'й] і т. ін. розглядається як цілісна одиниця, що реалізує один із ступенів чергування; ця одиниця тотожна своєю функцією аналогічним ступеням чергування, реалізованим однією фонемою (напр., [р']) в інших морфологічних рядах.

5. До третьої групи належать дієслова II дієвідміни з основою теперішнього часу на приголосні ч, дж, ш, ж (пор. платѣтѣ, садѣтѣ, голосѣтѣ, возѣтѣ). Парадигма відмінювання цих дієслів характеризується триступінчастими рядами чергування. Перший ступінь, властивий формі 1-ї ос. одн. теперішнього часу, репрезентований фонемами [ч], [дж], [ш], [ж]; другий ступінь, що реалізується фонемами [т], [д], [с], [з], характеризує форми 2-ї, 3-ї ос. одн. і 1-ї, 2-ї ос. мн.; третій ступінь спостерігається в формі 3-ї ос. мн. і репрезентований фонемами [к'], [г'], [с'], [з'], напр.: A_I - плачу́, саджу́, голошу́, вожу́ (1-а ос. одн.): A_{II} - платѣт, садѣт, голосѣт, возѣт (3-я ос. одн.): A_{III} - плак'ѣт, саг'ѣт, голос'ѣт, вѣз'ѣт (3-я ос. мн.).

6. Четверту групу складають дієслова I дієвідміни з основою теперішнього часу на приголосні р, н, т, д, с, з, б, в, м, ж; ш, ч, напр.: брѣтѣ; к'ѣгну́тѣ; плѣстѣ; брѣстѣ; пѣстѣ; грѣстѣ; грѣбстѣ; рѣватѣ; ймѣтѣ; смажѣтѣ, казѣтѣ, стрѣчѣ; тѣсѣтѣ; полокѣтѣ, тѣчѣ, шѣптѣтѣ. Ці дієслова не мають морфологічних рядів чергувань, тому що фонема, реалізована в кінцевім приголоснім основі теперішнього часу, зберігається в структурі всіх граматичних форм парадигми дієвідмінювання.

ВОСТОЧНОРОМАНСКОЕ ВЛИЯНИЕ НА ФОНОЛОГИЧЕСКУЮ
СТРУКТУРУ УКРАИНСКОГО ГОВОРА

1. В докладе используются сведения: а) И. Петруца о гуцульском говоре Долины Сучавы (Валя Сучевей) и б) Н. Павлюка и И. Робчука о фонологических системах украинских говоров Румынии.

2. Основное внимание обращается на фонемные изменения /т'/ > /к'/ и /д'/ > /ε'/, характерные для украинских говоров района Сучавы (Румыния). Ср. хóк'ат "хотят", к'íло "тело", хóε'ат "ходят", ε'íло "дело" и др.

3. Н. Павлюк и И. Робчук, отмечая, что фонемные противопоставления /ε'/ - /к'/ характерны только (подчеркнуто нами - А.Е.) для украинских говоров района Сучавы, не касаются вопроса о причинах возникновения этих фонем.

3.1. И. Петруц же утверждает, что нельзя согласиться с мнением Я. Янова, который усматривает причину появления новых фонем в румынском влиянии.

4. Представляется, что некоторые факты, не отмеченные ни Петруцем, ни Яновым, говорят в пользу восточнороманского влияния на систему согласных фонем украинских говоров района Сучавы.

4.1. К ним относится, прежде всего, территориальное ограничение рассматриваемого фонологического явления районом Сучавы (см. § 3).

4.2. Учитывается затем реакция восточнороманцев на /т'/, /д'//. В большинстве восточнороманских говоров эти фонемы

отсутствуют. Носители этих говоров отождествляют их (в заимствованных словах) с фонемами /к'/, /г'/ : к'ок'а "тетя", г'аг'а "дядя" и др.

4.3. В молдавском же говоре Рыбницкого района МССР, где влияние украинского языка ощущается в значительной степени, наблюдается переход /к'/ > /т'/, /г'/ > /д'/: к'итэ > т'итэ "хлеб"; алг'инэ - алд'инэ "пчела" и др.

4.4. Н.С.Трубецкой заметил, что ряд палатализованных апи-кальных фонем (/т'/, /д'/ и др.) не совместим в одной и той же фонологической системе согласных с рядом палатализованных гуттуральных фонем (/к'/, /г'/ и др.).

5. Представляется, что если возможно изменение типа /к'/ > /т'/ в романском говоре под влиянием украинского языка, то возможно и обратное изменение /т'/ > /к'/ в украинском говоре под романским влиянием. По сути дела в обоих случаях имеет место одно и то же фонологическое изменение: замена одного признака (палатализованного апи-кального, точнее препалатального) другим (палатализованным гуттуральным, точнее медиопалатальным).

ПИСАНИЙ ДОКУМЕНТ ХУП ст. ЯК ДЖЕРЕЛО ІСТОРИЧНОЇ
ДІАЛЕКТОЛОГІЇ

1. Новознайдений універсал є пам'яткою ХУП ст., тобто періоду, мало вивченого в історії української мови. Через те цей документ становить інтерес для розв'язання проблеми формування української національної мови.

2. У системі вокалізму універсалу виявлено:

а/ здебільшого звук і відповідно до давнього ѣ: всѣмъ, Нажиньському, вѣдомо, мѣста, навздоць та ін.;

б/ відповідність букви ѣ звукові і, що потверджується вживанням букви и в таких словах: пресвѣтлоє / і пресвѣтлого /, висвѣдчають;

в/ ускладненість відбиття давніх ы та і, оскільки в усіх словах /крім Іоанъ/ рефлекс ы та і передані літерою и: нашимъ, симъ, писанъемъ, чинимо, в Батурини, стациѣ та ін.

У ряді слів, де в сучасній українській мові виступає і, засвідчено букву и, що вимовлялась як сучасно и: людскости, полковникови. Зіставлення з даними говірки Батурина і навколишніх населених пунктів свідчить, що в документі відбито, очевидно, вимову другої половини ХУП ст.;

г/ послідовність відбиття явища лабіалізації: нашому, першоѣ, наименшоє; один раз - нашего;

д/ збереження давнього о (також е) в нових закритих складах: рознихъ, увольняемо. У говірці Батурина і тепер спостерігається увольняемо.

3. У системі консонантизму відзначено такі явища:

а/ твердість т у 3-ій ос. мн. дієслів теперішнього часу: немогутъ, висвідчають (у говірці Батурина --т');

б/ твердість шиплячих: нащому, першоѡ, потребуючому, тежъ та ін.;

в/ стягнення приголосних: знищене, спаленю, приимованю, вибиранемъ; - що засвідчено частиною пам"яток ХІІ ст. також з інших територій України.

4. З порівняння фонетичних явищ універсалу і відповідних явищ у сучасних говірках місцевості, де написано пам"ятку, випливає, що основні фонетичні риси говірки м.Батурина відбиті документом 1672 р.

5. Щодо морфологічних особливостей універсал характеризується рядом ознак, які спостерігаються в сучасній говірці тієї місцевості, де написано пам"ятку.

Іменники жін.роду в пам"ятці відбиті досить мало і не мають якихось особливостей порівняно з формами сучасної української мови. Переважно це іменники І відміни /давньої а-основи/: повага, особа.

Іменники чол. /і середн./ роду, які належать до II відміни, мають такі особливості:

а/ у род.відм. одн. виступає флексія -у: часу, року, унѡ - універсалу;

б/ у дав.відм. одн. переважає флексія - ови: полковникови, сотникови і тільки один іменник з флексією -у : пану;

в/ в ор.відм. одн. іменників середн. роду засвідчена флексія - 'ем: проаңземъ, по казанемъ, вибиранемъ, що є характерною рисою і сучасної говірки Батурина;

г/ у род. відм. мн. іменників чол.роду вживається флексія -овъ: мимоъздовъ, наъздовъ.

6. В універсалі зустрічаються переважно членні форми прикметників з такими ж відмінковими флексіями, як і в сучасній українській мові. У нечленній формі засвідчені прикметники лише в фразі од мала до велика.

7. В універсалі виявлено кілька прислівників, уживаних з незначними фонетичними змінами й тепер: вѣдомо, пильно, особливе. Зустрічаються прислівники-полонізи вобець, теди, що були звичайним явищем у мовленні тогочасних освічених українців¹.

8. У досліджуваному документі інфінітив має суфікс -ти: прийти, завдавати, витагати, ставитиса. Тимчасом у сучасній говірці виступає -ть: завдавать, витагать і под.²

Форми 1-ї ос. мн. теперішнього часу подібні до сучасних: чинимо, приказуемо, увольнаємо. У говірці Батурина виступає усічена форма: чиним, приказуем.

Діеприкметники засвідчені переважно в пасивному стані минулого часу: помененихъ, писанъ, висланому, вислании. Зрідка вживані й активні в формі теперішнього часу: потребуючому, простуючимъ.

¹ Див. П.П.Плющ, Русская "простая мова" на Украине в XVII-XVIII веках, сб. "Начальный этап формирования русского национального языка", Изд. ЛГУ, 1961, стор.222.

² Див. Ф.Т.Жилко, Нариси з діалектології української мови, К., 1966, стор.145.

Дієприслівники зустрічаються зрідка: уважаючи, респектуючи.

9. Фонетичні і морфологічні риси універсалу свідчать, що документ відбиває до певної міри загальнонародні риси української мови. Пам'ятка написана староукраїнською мовою в незначній кількості місцевих діалектизмів як у фонетиці, так і в морфології.

ДЕЯКІ СИНТАКСИЧНІ ЗВОРОТИ ПІВДЕННО-ЗАХІДНИХ
ГОВОРІВ У ПАМ"ЯТКАХ ХІУ-ХУШ ст.

1. Пам"ятки української мови, писані на території південно-західних областей України або вихідцями з цих земель, тією чи іншою мірою відбили особливості місцевих говорів. На основі фіксацій ХІУ-ХУШ ст. можна, зокрема, дослідити історію деяких предикативних, присвійних та об"єктних зворотів у південно-західних говорах. Для цього залучаються грамоти ХІУ-ХУ ст. із збірок В.Розова, В.Русанівського, І.Богдана та М.Костакеску, "Старий Литовський статут 1529 р.", "Пересопницьке євангеліє 1556-61 р.", "Крехівський апостол 1560 р.", "Повчання на євангеліє" за Нягівським списком 1758 р., "Ключь царства небеснаго" 1587 р. Г.Смотрицького, "Апокрисисъ" 1598 р. Х.Фіалета, твори І.Вишенського, "Пересторога" 1605 р., "Палинодія" 1619-1622 р. В.Копистенського, "Український господарський поради́к 1788 р.", "Урбар" 1774р., "Острозький літописець" 1633 р., "Львівський літопис" 1649 р., "Хмельницький літопис" 1650 р., "Добромильський літопис" 1700р., "Літописъ Гукливьська" 1813 р., "Полемічні твори" М.Андрели та ін.

2. Діалектні особливості вживання предикативних відмінків у давньоукраїнських пам"ятках виявити не так легко. Пам"ятки ХІУ-ХУ ст. їх майже не засвідчили, а в ХУІ - на поч. ХУІІ ст. вони були затемнені старокнижною традицією та іншомовними (особливо польськими) впливами. Найповніше і найдовше досліджувані пам"ятки зберігали таку старовинну рису, як уживання речень з абстрактною зв"язкою теперішнього часу, причому зв"язка

могла стояти не тільки в 3-й ос. одн. чи мн., а й у інших особах обох чисел, особливо в джерелах XVI - поч. XVII ст., напр.: коли я рабъ, неволникъ и вязень вѣчный грѣху есмь (І.Виш., 22); бо ты еси опока и камень (Х.Філ., 1352); Мы есмо свѣткове ему тых речей (Крех. ап., 26); Вы есте соль землѣ (Хит. ев., 69) і т.ін.

Південно-західні пам'ятки краще, ніж південно-східні, засвідчили орудний предикативний у беззв'язкових реченнях. Уперше його зафіксували джерела поч. XVI ст. і значно більше - пам'ятки другої половини XVI - поч. XVII ст., напр.: которые давно старостами (Лит. ст., 54); отъ кого ся ты бурды запалили, и кто причиноу (Х.Філ., 1060); же не толко самъ апостоль Петръ фундаментомъ Церкви (З.Коп., 365) тощо. У більшості книжників, особливо в Х.Фіалета, З.Копистенського та ін., подібні звороти, напевно, вживалися за польськими зразками. Як указує Л.Булаховський, польській мові їх завдячують південно-західні говори і деякі письменники з південно-західних областей України.

Предикативний зворот за + знахідний на місці другого знахідного (іноді й другого називного) особливо послідовно засвідчують пам'ятки з південно-західних областей. Спершу він уживався в українських та українсько-молдавських грамотах XVI-XVII ст., напр.: але за добрыи и певныи пригатель имѣли (Укр. грам., I, 121); иж никого иного за пана нашего... не хотим имѣти (Молд. грам., II, 284) тощо. У XVI - на поч. XVII ст. вживання цього звороту під польським впливом значно посилюється - і не тільки від іменників, а й від прикметникових форм, напр.: Дякую, же мя за вѣрного вчинил (Крех. ап., 504); которыхъ воли отступникове за вселенскім мѣти не хотять (З.Коп., 590) і т. ін. Зго-

дом уживання його стає рівномірнішим. Узагалі ж звороти за + анахідний краще відбиті пам"ятками південно-західного походження. Як видно з досліджень С.Гуєнка, П.Лизанця, В.Ороса та ін., цей зворот став досить характерним саме для південно-західних говорів.

3. Давньоукраїнські пам"ятки засвідчують певні дані щодо розвитку засобів вираження присвійності в південно-західних говорах. Здавна на всій території України основним засобом вираження присвійності були присвійні прикметники, проте в деяких південно-східних джерелах наприкінці давньоукраїнської доби досить помітно розвивавсь і родовий належності, а в південно-західних пам"ятках він фіксується майже без винятків тоді, коли присвійні прикметники не могли виступати, тобто від назв з означеннями, від іменників прикметникової форми, для визначення числа власників та ін., притому з досить поширеною препозицією род. відм., напр.: Також тими часи господара нашого люди пришли съ Турецкы земли (Молд. грам., II, 398); и тыхъ позабиваных тѣла з собою побрали (Лит. кн., IOI) тощо. Південно-західні пам"ятки добре відбивають такий засіб вираження присвійності, як давальний відмінок. Він широко вживався вже в українсько-молдавських грамотах XIV-XV ст., тимчасом як у грамотах із збірник В.Розова і В.Русанівського його майже немає, що було, очевидно, даниною книжній традиції, бо в пам"ятках XVI ст. давальний належності вживався не так часто, як в українсько-молдавських грамотах XIV-XV ст. Пізніше давальний належності краще зберігається або в пам"ятках з більш книжною мовою, або в пам"ятках з південно-західних областей України. Праці І.Верхратського,

Ф.Жилка, С.Бевзенка, В.Ороса, І.Чередниченка та ін. засвідчують давальний належності як одну з характерних рис синтаксису південно-західних говорів.

4. У південно-західних говорах є чимало характерних об'єктних зворотів, що мають, згідно з історичними пам'ятками, давнє походження. У ХІУ-ХУ ст. писані джерела з різних місць України широко фіксують старий знахідний від назв осіб чол. і жін. роду та від назв тварин, птахів тощо. Особливо довго такий знахідний протистояв новій формі в південно-західних пам'ятках, напр.: побили дѣти (Львів.л., 256); невѣоты и дѣвицы псотили (Хм.л., 80); ратовати конѣ, воли, вѣвцѣ, кози, свинѣ (Госп.п., 58) та ін. У цих джерелах довше зберігалися також інші старовинні звороти - знахідний деліберативний, знахідний володіння, об'єкта платні, родовий віддалення, давальний аблативний, орудний засобу від назв осіб і т.ін.

Чимало цікавих фактів пам'яток стосується історії об'єктних зворотів применникового типу. Предмет досягання здавна передавався здебільшого зворотом з применником по. У деяких пам'ятках (головним чином південно-західних) можливі були й звороти з применником за, відбиті ще текстами ХУ ст.: кому шкода за своимъ поиди (Укр. грам., П, 35), - а частіше - ХУІ-ХУІІ ст.: и послали послы за ним (Пер. ев., 98); За которыми речами... пришла жена Самсонова (Жит.кн., 66) тощо. Як указує О.Курило, такі звороти типовіші для південно-західних говорів.

За давньоукраїнської доби основним засобом вираження деліберативного об'єкта був не знахідний безприменниковий відмінок,

а зворот о + місцевий (іноді - знахідний). Він виступає в пам"ятках з різних земель України аж до кінця ХУІІІ ст. Здавна властивий писемній мові паралельний зворот з прийменником за найчастіше траплявся в пам"ятках південно-західного походження, напр.: да не имают упомінати за Неженди (Молд. грам., I, 32); Якъ чули есте... за сего сына блуднаго (Няг. ев., 8); за котру южь каза-но (Урб., 53). За спостереженнями І.Верхратського, Ф.Жилка, В.Добоша, С.Бевзенка та ін., звороти з прийменниками о і за характерні для значної частини південно-західних говорів, де іноді можливі також деліберативні звороти з прийменниками на і в. Сполуки з прийменником на в пам"ятках фіксуються з ХУ ст.: ижь твоя милость вспоменеть на прязни и на записи предъковъ своихъ, и тежъ на свои (Молд. грам., II, 390); з прийменником в/у/ - з ХУІ- поч.ХУІІ ст.: Отож в том еси не солгал (І.Виш., 199); еще о што болше въ той же матерви спытаю (Х.Філ., I4I2).

Значення знаряддя дії в більшості давньоукраїнських пам"яток передається орудним безприйменниковим відмінком. В українсько-молдавських грамотах ХІУ-ХУ ст. зафіксовані випадки з прийменником з /с/, напр.: чиним знаменито ис сѣмь листомъ нашимъ въсѣмь (Кост., Грам., I, I2I); визнавами и явно чиним ис тым то... записом (Молд. грам., II, 289) та ін. Як свідчать І.Верхратський, Ф.Жилко, П.Лизанець та ін., подібні звороти збереглися в карпатських та лемківських говорах.

5. Деякі з розглянутих синтаксичних рис південно-західних говорів давньоукраїнські пам"ятки почали відбивати ще в ХІУ-ХУ ст. Основна ж маса виразних фіксацій припадає на пізніший

час - ХVІ ст. Тому-то можна гадати, що саме з ХVІ ст. почалося усталення синтаксичної системи значної частини говорів південно-західного наріччя (якщо, звичайно, складати уявлення про цю систему на основі розглянутих звертів).

УКРАЇНСЬКО-БІЛОРУСЬКІ МІЖМОВНІ КОНТАКТИ ХУП- ПОЧАТКУ ХУШ ст.
/на матеріалі Стародубських актових книг/

1. Серед питань про українсько-білоруські міжмовні контакти особливо важливим є питання взаємопроникнення і взаємовпливу двох братніх мов після возз'єднання Лівобережної України з Росією.

2. До складу Лівобережної України в другій половині ХУП ст. входила також Стародубщина /Стародубський полк/, що була заселена українцями, росіянами та білорусами /останні тут переважали/.

3. Офіційною мовою в Стародубському полку, як і на всьому Лівобережжі України, була українська літературна мова.

Головні риси української літературної мови, загальні тенденції її розвитку відбиваються в Стародубських актових книгах.

4. В Стародубських актах виявляються, крім того, особливості, спільні для білоруської мови і сусідніх з нею північноукраїнських говорів, а також виразні білорусизми: у багатьох випадках зберігаються давні о, е в нових закритих складах, спостерігається зміна ѣ на е, а також часткове акання (іноді сильне акання і якання), отвердіння /р/і/ц/, інколи - білоруське дзекання і цекання; паралелізм форм іменників чол.роду на -ко і -ка /типу Гришко і Гришка/ в наз. і в непрямих відм., іменники жіп. роду з суфіксом -ух- /-юх/; синкретизм форм місц. й ор. відм. прикметників та займенників чол.роду, займенникові форми типу тоє, сеє, тоєє, своєє, своіму, збірні числівникові форми обоимь, обєимь, обоими, ободвухь і под., наказовий спосіб дієслова П ос.

одн. без кінцевого [и] , прислівники одтуль, одкуля, откуля;
чаявність слів пуня, паньова, пенка, волонець, поклеп та ін.

Л Е К С И Ч Н І Д І А Л Е К Т И З М И

В ДОКУМЕНТАХ "АРХІВУ КНЯЗЯТ ЛЮБАРТОВИЧІВ САНГУШКІВ
У СЛАВУТІ" I/

1. Документи, опубліковані в "Архіві", є важливим джерелом не тільки для вивчення суспільно-політичного життя на Волині в 1366 - 1547 рр., а й важливим джерелом для вивчення української мови цього періоду. Більшість опублікованих ділових документів написана, як того вимагав Литовський статут, руською мовою.

2. Видані документи цілком задовільно: мовні особливості, правопис їх, за винятком очевидних, незаперечних помилок, повністю збережено.

3. Українська літературно-писемна мова в XIV-XVI ст. мала в своїй основі західноукраїнські, переважно галицько-волинські говори. Фонетичні, морфологічні, синтаксичні й лексичні особливості цих говорів відбиті й у мові документів "Архіву". Вивчення усіх цих особливостей становить чималий інтерес для дослідників історії української мови. Однак у полі нашої уваги будуть тільки лексичні діалектизми.

4. Лексичними діалектизмами вважаємо, по-перше, слова, вжиті в XIV-XVI ст., тільки в західноукраїнських, зокрема, в галі/ Archiwumksazat Lubartowiczow Sanguszkow w Slawucie,

лицько-волинських говорах. У цій групі лексичних діалектизмів виділяємо три підгрупи:

1/ слова давньоруської мови, що продовжували^{функціонувати} в галицько-волинських говорах, не змінивши свого значення, як, напр.: вепр, гостинець, ез, зерем"я, казити;

2/ слова давньоруської мови, що в галицько-волинських говорах набули нового значення: бочка, ключ, ключник, ляда;

3/ слова, утворені в галицько-волинських говорах, як, напр.: жупиця, капщина, кликун, лезиво, мишник, мутвиця, понехати, простиця, рикуня, ростирк, струга.

5. По-друге, діалектизмами вважаємо деякі іншомовні слова, що саме в цей період почали поширюватись, однак з багатьох причин не прицепилися ні в народній, ні в літературній мові, як, напр.: дякло, мураль, свир/е/н, спіжа, троскот, троскотець, шафар, шафовати.

6. Нові галицько-волинські діалектизми утворювались від основ праслов"янських чи давньоруських слів:

1/ шляхом суфіксації - бирини, воловщина, єднач, животина, мерзачка, мититися, пастовник, покаження, пудовня, своякиня, се-ребщина;

2/ шляхом префіксації - омила, перезиск, пополох, припаш, роспаш, сказа;

3/ шляхом суфіксації й префіксації - вимелок, запоможення, зашестя, покаження, полавочник, привінок, припуження, протеребок;

4/ кореневі слова - виж, ключ, струга;

5/ шляхом словоскладання й субстантивації - внівеч, слі-
догоння; непохижий.

Серед діалектизмів іншомовного походження є слова з таких мов: литовської - дякло, польської - бидло, децький, збоже, свири, слижа, троскот, троскотець; із чеської - гаківниця, ша-
фар, шафовати; із німецької - мураль.

ДІАЛЕКТНА ОСНОВА СЕМИМОВНОГО СЛОВНИКА
ПОЧАТКУ XVII ст.

1. У Бодлеянській бібліотеці Оксфордського університету під сигнатурою MS Marsh 187 зберігається рукописний анонімний словник першої половини XVII ст., у якому є понад 2700 реєстрових латинських слів, написаних на 181 аркуші з одного боку й перекладених новогрецькою, турецькою, татарською, вірменською, українською та румунською мовами.

Питання про авторство, час і місце написання словника ще далекі від розв'язання, хоч і є вже чимала література. Багато може дати з'ясування діалектної основи кожної частини цього словника (умовно – Семимовник), а також дослідження їх у порівнянні з історичними пам'ятками тієї чи іншої мови того часу.

2. Аналіз української лексики Семимовника свідчить, що вона дуже близька до новітнього її стану і що за своїм складом та фонетико-граматичними рисами може бути визначена як характерна для південно-західних говорів, точніше для карпатсько-наддністрянських.

3. Українській лексиці Семимовника властиві такі фонетичні особливості:

переважання я, а на місці давнього *э під наголосом (тяжко, проклати) та е в ненаголошеній позиції (розвезати, деветнацет, хоч девят, присігати і присегати);

відбиття давнього о в закритих складах незалежно від наголосу літерами у, ю, рідше -о (грук, булше, пуїті; стол); давнього е під наголосом - літерами і, и, ю (піч і печ, мід, мід і мід, тятка), не під наголосом - і, я та е (гребин, постіл і постел, камен);

уживання відповідно до наголошеного ѣ літер і, и, інколи ѣ, е (дівка, тѣло, бегати, орех); до ненаголошеного ѣ - літери е (ленивий, стреляти);

наявність тенденції до підвищення артикуляції ненаголошених о, е (поруся, кугут, панови - наз.відм. мн., абамові дерево), рідше - до обниження и > е (выбераті, кедати, милостеня);

збереження о (богаты, богатство, горячо) або перехід о(е) > а (апят, калодес, каршіті, карабел, муравана, чатирі);

відбиття звукосполуки ръ між приголосними як ри (бри-ви, дрижати) і ри - як ьр (кьрніца);

одавінчення глухих т, ц в інтервокальній позиції, перед голосними й сонорними та після голосних у кінцевій позиції (видіді, прободобны, сдудено, госбодар, блющ, баламуд), що досить характерне для карпатсько-наддністрянських говорів;

оглушення дзвінких перед глухими, а також у кінцевій позиції (тяшко, рітко, ніско, снѣх);

послідовне вживання ѣ у запозиченнях (ѣарбованіе, ѣіалкі і навіть відповідно до інших сучасних приголосних: куѣел, похѣа і похѣа);

спорадична заміна м'яких передньоязикових з', с', ц' шиплячими (галаж "галузъ", шарка "сірка", молоденеч "парубок"), що, як свідчення палатально-дорсальної вимови, властива наддніст-

рянським говором або, як свідчення м"якої вимови шиплячих, - буковинським і гуцульським говором.

4. З морфологічних рис української лексики Семимовника інтерес становлять такі:

закінчення -я (-А) без подовження попереднього приголосного в іменниках середн.роду /блудена, садія, але насене/;

закінчення -и в род.відм. одн. іменників III відміни /з радости, без смерти/;

закінчення -ом, зрідка -ов і -ою в ор. відм. одн. іменників XIV.роду I відміни (водом, рукою; гадюк; дівкою, оьлов);

відсутність чергування в 1-й ос. одн. дієслів теперішнього часу (приводу, суду, противусе), що, можливо, відбиває м"яку вимову приголосних основи, властиву наддніпрянським і гуцульським говорам; поряд відзначено й форми з чергуванням (хожу, обновлю);

закінчення -о в наз.відм. одн. прикметників середн. роду (бобково дерево, ліхо слово), тобто риза, характерна для деяких закарпатських говорів;

архаїчні форми числівників (тридесят, чатирідесят) і вказівних займенників (сеє "цей", тамтоі "той"), які властиві карпатсько-наддністрянським говорам;

префікс у- (замість ви-) в дієсловах (уліваті, упрожити), що спостерігається в сучасних закарпатських **говорах**.

5. У лексиці Семимовника є чимало діалектизмів карпатсько-наддністрянського походження (пах "сморід", піга "сочевиця", узденіца "вуздечка", червіці "червона фарба", судня "посуд", тарає "темниця, в"язниця", дікі вепр "дикий кабан", госдіне "гос-

подиня", морівка "мурашка", козліца "коза", колотка "замок", хорбака "спина, хребет" та ін.).

Виявлені в словнику назви спорідненості теж найближче стоять до карпатсько-наддністрянських (дида мого стрі, стрі бабки мої, руд отца, зуї).

Точніша діалектна локалізація української частини Семимовника можлива буде тільки після виходу II тому Атласу української мови, а також після опублікування діалектних словників із цього ареалу.

**ПРО СТУПІНЬ НАДІЙНОСТІ ОНОМАСТИЧНОГО МАТЕРІАЛУ
У ВИВЧЕННІ ІСТОРИЧНОЇ ДІАЛЕКТОЛОГІЇ
(на закарпатському матеріалі)**

1. Ономастичний матеріал застосовується дослідниками в різних галузях знання як засіб аргументації або як підтвердження того, про що достатньою мірою свідчать інші співвідносні з ним у часі й просторі факти в історичних, археологічних, лінгвістичних, етнографічних дослідженнях. Особливої ваги, як правило, надається тим ономастичним фактам, які в літературі фігурують як найдавніші. При цьому часто забувають про те, що найдавніші форми антропонімів, топонімів можуть завдячувати свою фіксацію особам різного етнічного, соціального походження, різного ступеня культури та ін. Тому фетишизація таких "найдавніших" ономастичних фактів не сприяє науковому дослідженню, оскільки вони можуть бути свідомими чи не-свідомими перекрученнями, неправильно переданими на письмі фактами, перекладами з мови на мову, народноетимологічними акомодациями та ін. У зв'язку з цим важливо усвідомлювати, що найдавніші зафіксовані форми назв /як і слів взагалі/ не завжди надійні. Це слід мати на увазі зокрема тоді, коли фіксації таких форм мають місце в пам'ятках, писаних мовою, чужою для того етносу, який був творцем топонімів чи антропонімів.

2. Правописна система, навіть якщо нею володіти досконало, не завжди придатна для передачі на письмі усіх варіантів матеріалу, в тому числі й ономастичного. Це треба враховувати при формулюваннях висновків про ті чи інші явища історичної діалектології, висвітлювані засобами ономастики.

3. Історичний український ономастичний матеріал із території Закарпаття, який для вивчення української історичної діалектології має велике значення, зафіксовано в пам'ятках, писаних різними мовами /українською, російською, грецькою, латинською, угорською, німецькою, румунською, чеською, словацькою/. Він відбитий у різних грамотах, Лексиконі 1773 р., Лексиконі Ф.Пешті, на різних картах, у працях Г.Стрипського, О.Петрова, Т.Легоцького, І.Сабо, В.Белаї та ін. Цей ономастичний матеріал і досі висвітлюється і тлумачиться не завжди об'єктивно - тут проявляються різні орієнтації дослідників. Об'єктивне висвітлення проблем сприятиме підвищенню ступеня надійності ономастичного матеріалу при вивченні різних явищ минулого, в тому числі й багатьох явищ історичної діалектології, без чого годі чекати більш-менш повної картини тих шляхів, які привели до сучасних явищ в українській мові.

ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ СЛОВОТВОРЧИХ ТИПІВ ПРИЗВИЩ У ГОВОРАХ ЗАКАРПАТТЯ

1. Поширеною є думка, що формування основних структурних типів українських прізвищ відбувалося в ХУП-ХУШ ст. Дослідники галицько-волинських та молдавських грамот вважають, що деякі словотворчі типи прізвищ на західних землях України формуються вже в ХІУ-ХУ ст. Становлення словотворчих типів прізвищ у південнокарпатських говорах простежується на 20.000 антропонімів із закарпатських пам'яток ХШ-ХУШ ст. та близько 40.000 сучасних антропонімів Закарпаття. На цьому матеріалі розглядаються питання часу, місця і способу формування основних словотворчих типів українських прізвищ і встановлюється, з якого часу ці назви передаються в спадщину як незмінні і обов'язкові.

2. Серед сучасних закарпатських генонімичних /патро- і матронімичних/ прізвищ найпопулярнішими є утворення з суфіксами -ак, -ич, -'ук, -ик, -ка, -инец', -ович, -ко, -ан, -ей, -ец', -ун, -'а/т/, -овец', -ин, -іУ, -инс'кий, -іУс'кий, з флексією родового відмінка та ін. У ролі антропонімів ці структурні типи назв виявилися на Закарпатті протягом ХШ-ХУП ст. Перші випадки фіксації кожного з названих типів антропонімів /прізвищ, прізвище чи імен/ у південнокарпатських пам'ятках датуються так:

ХШ ст. - -ич, -ович, -'ук, -ко, -ец', -ик, -ан, -ун, -ей, -'ат;

ХІУ ст. - -'ак, -ка;

ХУ ст. - -ів;

ХУІ ст. - -инец', -иц'а, -ай, -ин, -с'кий, -ц'кий, род. відм.;

ХУП ст. - -овец';

Деякі з цих словотворчих типів уже з часу виникнення в патронімічними /генонімами/, інші опочатку були звичайними особовими іменами чи прізвищами, отриманими за індивідуальними особливостями носія.

3. Закріплення генонімічних функцій за цими словотворчими типами антропонімів датуємо на підставі закарпатських пам'яток так:

XIII ст. - -ич, -ович;

XIV ст. - -ка, -а /т/;

XV ст. - -'ук, -'ак, -ко, -ун, -ів;

XVI ст. - -ик, -ец', -инец', -ан, -ин, родовий відмінок;

XVI-XVII ст. - -ей, -овец', -івс'кий, -инс'кий.

3. Патронімізація апелятивних суфіксів та вироблення основних типів генонімічних антропонімів відповідали потребам звичаєвого права і вимогам точнішої ідентифікації особи за її родичами в невеликому колективі. У приватних сферах аналогічні геноніми на Закарпатті вживаються й тепер: (батько Росада, мати Росадиха, син Росад 'ук; батько Дз'оба, син Дз'обак, внук Дз'обачок; батько Огар', мати Огар'ка, дочка Огар'ова, син Огарик; батько Голубка, дочка Голубкан'а, внук Голубканич). 1 листопада 1780 р. був підписаний спеціальний декрет про стабілізацію прізвищ. З того часу прізвища стали незмінною спадковою назвою, яка передається від батька до дітей, від чоловіка до дружини (приклади такої передачі можна виявити вже в найдавніших пам'ятках).

4. Перші словотворчі типи закарпатських прізвищ оформилися в XIII ст., а останні - десь у XVI-XVII ст. Декрет про стабілізацію прізвищ припинив процес прізвищетворення, але не мав впливу на словотворчий процес в антропонімії Закарпаття. Словотворчі

типи антропонімів, які були в українських говорах Закарпаття ХУШ ст., живуть і нині як моделі для творення родових прізвищ. Такими є сучасні прізвища з суфіксами -ич, -'ук, -'ак, -ик, -ка, -ко, -инец', -ів, -ин, -ей, -'а/т/, -івс'кий, -инс'кий та деякі інші.

5. Поширені і тепер словотворчі типи так званих жіночих і дівочих прізвищ, тобто андроніми і жіночі патроніми з суфіксами -ка, -иха, -ан'а, -ул'а, -овка та ін. Їх становлення в говорах Закарпаття припадає на ХУІ-ХУІІ ст."

Дослідження історичних пам'яток, вивчення сучасної діалектної антропонімії на всій українській етнічній території внесе ще ряд корективів до загальної стратиграфії словотворчих типів прізвищ.

ТЕНДЕНЦІЇ ТА ЯВИЩА В УКРАЇНСЬКИХ ГОВОРАХ

/на матеріалі П т. АУМ/

З погляду лінгвогеографії можна говорити про статистику та динаміку діалектного мовлення. Відносно статичними є ті факти мовлення, які лягають на картах чіткими, однастайними щодо кольору ареалами. Їх уважаємо явищами мовлення, одиницями його статистики.

Одиницею динаміки мовлення є тенденція. Тенденцію важко картографувати. Зображувана тими засобами, якими зображаємо явище, вона дає строкаті щодо кольорів, невиразні, найчастіше острівні ареали.

Явища можна розглядати в системі говору і в парадигматичному, і в синтагматичному планах. Тенденції ж для говору - позасистемні. Вони - сума споріднених явищ - елементів нестійких мікросистем, зумовлених різницями у мові людей різного віку, різного рівня освіти та ін. Тому в межах говору парадигматичний план досліджування тенденцій не реальний. Синтагматичний план мусить передбачати й вияв "висоти" тенденції, тобто амплітуди її коливань. Так, наприклад, за умов дії тенденції до обниження наголошеного и екстремними точками амплітуди звукових коливань можуть бути - залежно від території - навіть звуки и^е та а:

и^е
:и
:е
:а
:а
а

]]]]]

Амплітуда коливань - основна риса тенденції.

Само по собі накладання ареалів явищ різних діалектних систем ще не є виразником дії тенденції.

Статичне та динамічне в говорах взаємопов'язані. В основі зародження тенденцій одного рівня лежать переважно явища іншого рівня. Так, найчастіше в основі фонетичних тенденцій лежать явища сфери акцентології, в основі тенденцій морфологічного рівня - явища фонетичного рівня, лексичні тенденції переважно зумовлені явищами семантики, синтаксичні - лексико-семантичними явищами.

Нова тенденція характеризується нерівномірною острівною площею поширення. Коливання мовних фактів поступово входять у все виразніші межі, але система говору не міняється. У місцях найінтенсивнішої дії явища-основи амплітуда коливань може злагіднюватися. Тоді фіксується та ланка амплітуди, що найбільш відповідає ситуації, витвореній внаслідок дії явища-основи. Такі місця можна було б назвати ядрами тенденції. Ядро тенденції може перетворитися у свою протилежність: стати зародком явища, отже елементом системи говору, що з часом може охопити всю територію коливної тенденції.

При зворотному процесі проходить дестабілізація явища, яка зумовлюється сильним впливом суміжних діалектних систем (тоді явище розкладається з околиць), або накладанням на всю територію явищ іншої системи (напр., системи літературної мови). Процесові розпаду явищ можуть сприяти такі фактори, як пом'якшення рухів населення, що є носієм інодіалектних чи іншомовних систем, поширення сфери впливу літературної мови, різні рухи корінного населення та ін. При накладанні на одну систему говору інших мовних чи

діалектних систем здійснюється процес розхитування цієї системи, породжуються коливання елементів різних рівнів, амплітуда яких зумовлена специфікою кожної із систем та характером їх взаємодії. При цьому територія явища звичайно розпадається на острівці роздрібненого явища, розділені тенденціями, яким властива руйнівна сила (ареал поліських дифтонгів).

Більшість тенденцій, що діють на території П т. АУМ, породжена безпосередньою **близькістю західнослов'янських мов, контактами** в минулому з південнослов'янськими мовами, а також впливом сучасної української літературної мови. Так, наприклад, зіткнення із західнослов'янськими мовами, з їх кардинально відмінною від східнослов'янських мов акцентуаційною системою викликало коливання в акцентуаційних системах говорів, суміжних з цими мовами. Поступово витворилися тут нові акцентуаційні явища, на базі яких стали діяти й нові фонетичні, а далі - морфологічні тенденції.

АУМ фіксує передусім явища. Його перевага над іншими атласами - порівняно послідовна системна оцінка явищ та струнка система їх картографування. Тенденції відбиті в Атласі спорадично: карти з не досить чіткими та строкатими ареалами не звійшли в Атлас; деякі тенденції об'єднано в коментарях з територіально близькими явищами або вказано на їх існування в пунктах "відзначено" чи "не картографуються"; чіткіші ареали тенденцій зображені на деяких картах за допомогою паралельних позначень у цих же населених пунктах; на частині карт фонетичного рівня картографується другорядними засобами основний сегмент амплітуди звукових коливань тенденцій. Але тільки сегмент, бо екстремні звуки амплітуди, які збігаються у своїй реалізації із звуковою реалізацією інших фонем, виражаються засобами фонемного рівня або виносяться

в коментар (напр., карти на опозицію /e/-/и/; /o/-/у/ перед складом з наголошеними у, і/.

У П т. АУМ в картах на системи наголошеного та ненаголошеного вокалізмів є спроба виявити за допомогою штрихувань червоного кольору - кольору фону карти - основні фонетичні тенденції, що посередньо стосуються явищ, зображених на цих картах.

Досі не вироблено єдиної системи картографування тенденцій, хоч така система необхідна, особливо при картографуванні перехідних та новостворених говорів. Аналіз співвідношення паралельних знаків на робочих картах, виділення осередків з концентрацією паралелізмів, вироблення засобів для відбиття усього діапазону елементів амплітуди тенденцій - складне завдання майбутніх лінгвогеографічних досліджень.

СЛОВОТВІР В АРЕАЛЬНОМУ АСПЕКТІ

Діалектний словотвір належить до найменш досліджених ділянок мови. Не розроблені методи його вивчення, дуже мало і принципово нагромаджено фактичний матеріал. Це спричинило незадовільне відбиття словотвору в Програмі для збирання матеріалів до Атласу української мови і в Атласі.

У зв'язку з роботою над П т. Атласу української мови постало питання про ареальний аспект у вивченні словотвору.

З погляду словотворчої системи мови значний інтерес становить виділення сфери дистрибуції окремих афіксів. Словотворчі відмінності виражаються не тільки в наявності відповідних афіксів для оформлення лексико-граматичних груп основ в одних говорах за відсутності спеціального словотворчого оформлення в інших, але й у виділенні ареалів дистрибуції одного і того ж суфікса в семантично однорідних утвореннях (дистрибуція агентивного суфікса -ар: гончар, плугатар, косар, рибар, жниввар, вакар, грибар та ін.).

Ареали дистрибуції окремих суфіксів розглядаються на матеріалі утворень із суфіксом -иця /зовиця, білиця, киселиця, лавиця, буляниця та ін./.

Більшою мірою генералізації позначений словотворчий тип як об'єкт картографування, а також морфологічна його реалізація -словотворча модель (напр., назви поля з-під сільськогосподарських культур незалежно від твірної основи і т.д.).

Необхідно розрізняти морфологічні засоби, які не є словотворчими одиницями, рівнозначними афіксації /суфіксації чи префіксації/, як такі, що не вносять у слово ніякого додаткового значення, а тільки характеризують зміни при зіткненні морфем. Сюди можна віднести наявність інтерфіксів /напр., інтерфікс -ов- перед суфіксами -исько, -ище: вівсисько, вівсовисько, льнище, льоновище та ін./, які часто дозволяють уникнути чергувань при поєднанні морфем у слові /напр., горошиння, гороховиння/, а також чергування приголосних на морфемних зіткненнях. Такі явища властиві і літературній мові, хоч частіше локалізовані у говорах.

Отже, словотвір, як і інші рівні мови, придатний для ареального вивчення. Але він вимагає розроблення спеціальних методів характеристики. Несистемний матеріал не дає можливості говорити про вивчення словотворчої системи говорів у цілому, а тільки про висвітлення окремих її фрагментів, які матимуть важливе значення у першу чергу для діяхронних досліджень.

АРЕАЛИ ДЕЯКИХ ДІЄСЛІВНИХ ФОРМ УКРАЇНСЬКОЇ
М О В И

1. Серед діалектних морфологічних розрізень української мови значне місце посідають опозиції в парадигмі дієслів теперішнього часу. Здобутки картографування до Атласу української мови дають змогу узагальнити матеріал, визначити, які з розрізень і якою мірою властиві для системи дієслівної словозміни, встановити закономірності поширення їх. Картографування структурних різновидів дієслівних форм свідчить не тільки про наявність або відсутність форми в говорах, а й дає матеріал для класифікації говірок, що має значення для вивчення історії явища.

2. У системі особових форм дієслів II дієвідміни виділяються форми 3-ї ос. одн., які в ненаголошеному афіксі втрачають кінцеве - т^(б) (ходе, робе). Ареал цих форм чи не один із найбільших. Він частково займає територію всіх трьох діалектних груп української, а також говорів білоруської мов. Це несучільний ареал, виявлений двома частинами - південно-західною і східною. Південно-західний ареал має два острови - західний (волинські і північнонадністрянські говірки) і південний (буковинські). Західний ареал сусідній з говорами польської мови, в якій, подібно до інших західно і південнослов'янських мов, форми без -т^(б) мають тематичні дієслова всіх класів у 3-ій ос. одн. Наявність таких відповідників у сусідніх мовах не

дає проте підстави розглядати форми як запозичені з однієї із слов'янських мов. Гадаємо, що вони, як і дієслова південної групи, пізнішого утворення і виникли на власне українському ґрунті внаслідок дії різних чинників, у тому числі й аналогічної дії як у межах однієї парадигми (форми 3-ї ос. мн. без $-т^{(b)}$), так і дії аналогії між парадигмами (3-ї ос. одн. без $-т^{(b)}$ дієслів I дієвідміни). На це певною мірою вказує й те, що південний ареал збігається з ареалом безфлексійних форм 3-ї ос. мн. (ход'і, ход'а, нос'і, нос'а), який, крім буковинських, охоплює гуцульські і частково південнонаддністрянські говірки. Це один з архаїчних ареалів, форми якого засвідчені українськими пам'ятками 14-15 ст.

Східний ареал форм без $-т^{(b)}$ (степові, слобожанські, південно-середньонаддніпрянські і частково полтавські говірки) - контактного походження (афронтальні контакти). Він охоплює переважно новоутворені говірки, які формувалися на основі південно-східного діалектного типу, але із значною кількістю південно-західних діалектних елементів. Процес творення цих форм ще й досі активний. Форми 3-ї ос. одн. без $-т^{(b)}$ поступово проникають у ті говірки, яким вони раніше не були властиві, створячи невеликі острівні ареали, які вказують на привнесення нового мовного елементу в діалектну систему.

4. Як південно-східним, так і південно-західним говорам відомі форми 3-ї ос. одн. з кінцевим $-т^{(b)}$ дієслів I дієвідміни (пишет^(b), кажет^(b)). Ці форми не створюють суцільного ареалу і острівцями розкидані на території наддністрянських, буковинсь-

ких, подільських і степових говірок. Це порівняно нові утворення, які на території степових говірок виникли внаслідок дозаселення.

5. Територію новостворених говорів займає також ареал безфлексійних стягнених форм 3-ї ос. одн. дієслів I дієвідміни (кол. III кл.): пита, зна, дума. Це новоутворений ареал, форми якого виникли за моделями безфлексійних і стягнених форм старожитних говорів. Він майже повністю збігається із східним ареалом форм без -т⁽¹⁾ дієслів II дієвідміни.

6. Карпатську групу говірок охоплює ряд ареалів стягнених безфлексійних і флексійних дієслівних форм не лише в 3-й ос. мн. Їх утворення залежить від різних мовних чинників, зокрема периферійного розташування та стикові декількох мов.

АТЛАС ГОВОРІВ НАДСЯННЯ

1. Атлас говорів Надсяння (далі АГН) – це особливий тип атласу. Його специфіка передусім у тому, що він: а/ репрезентує говори, територія яких переважно не входить до складу УРСР; б/ виявляє мовні явища з ретроспективному плані; в/ має розріджену мережу населених пунктів; г/ охоплює територію, в основу визначення якої, крім лінгвістичного принципу, покладено ще етнографічний з певною орієнтацією на давній адміністративно-територіальний поділ.

2. Говори Надсяння – одні з найархаїчніших в українській мові. Це типові околичні говори, які тривалий час зазнавали впливу сусідніх мов. Через різні обставини на них майже не впливала літературна мова. Загальномовні інновації проникали сюди пізно. Поширення архаїчних рис, з одного боку, свідчить про залишки давнини, які були витиснені сучасним еквівалентом; з другого боку, певні риси, більш злокалізовані, свідчать про пізніші нашарування.

Грунтовне вивчення цих говорів може пролити світло на питання про розселення слов'янських племен у Карпатах і Підкарпатті та на зв'язки карпатських говорів з південнослов'янськими.

3. Запорукою наукової вартості атласу є добре опрацьована програма-питальник. Коло питань її визначене проблематикою атласу. Матеріал питальника максимально пристосований до умов говірок, охоплює 1200 питань з лексики, а також з фонетики і морфології. Особлива увага до лексики викликана тим, що вона найчутливіша до змін у житті суспільства, в ній порівняно легше простежуються зв'язки з лексичною системою інших мов, зокрема в периферійних районах, на стиках з іншими мовами, в районах білінгвізму та ін.

Увага до лексики привертається ще й тим, що вона менше, ніж інші рівні мови /фонетика, морфологія/, опрацьована в монографічному плані. Крім З.Штібера, вивченням лексики картографованих говорів ніхто не займався.

4. Мережа АГН нараховує 100 населених пунктів і охоплює, крім надсянських, частково сусідні лемківські і бойківські говори. У доборі мережі автор керувався на початку нормами, встановленими для регіональних атласів. Пізніше, враховуючи специфіку АГН, виробив свої власні. У доборі інформаторів основна увага приділяється людям найстаршої генерації, типовим представникам досліджуваної говірки. Спосіб опитування загальноприйнятий.

ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ КАРТОГРАФУВАННЯ МАДЯРИЗМІВ
В УКРАЇНСЬКИХ ЗАКАРПАТСЬКИХ ГОВОРАХ

/ на матеріалі регіонального атласу /

1. Багатвікові різнобічні стосунки українського населення Закарпаття з мадярами сприяли проникненню мадяризмів в українські говори, а також поширенню українізмів в угорських говірках Закарпаття. Ці мовні зв'язки спеціально і детально ще не досліджувались, а між тим вивчення їх дадо б цінний матеріал як для мовознавства, так і для низки інших наук.

2. Широке дослідження мадяризмів в українських говорах Закарпаття розпочалось 1960 р. На основі зібраних лексичних мадяризмів у говорах, фольклорі, словниках, художній літературі і різних пам'ятках Закарпаття була складена спеціальна програма-питальник¹, за якою в 62 нас. пп. визначеної мережі записано фактичний матеріал і підготовлено "Лінгвістичний атлас". На картах атласу, крім мадяризмів в українських говорах Закарпаття, позначаються також лексичні відповідники їх і дублети.

Перша частина тематичного за характером "Лінгвістичного атласу" охоплює мадяризмами і лексичні паралелі та відповідники їх у галузі побутової лексики (усього 450 лексичних, 20 семан-

¹ Див. П.М.Лизанець, Основні принципи побудови Програми-питальника для збирання мадяризмів в українських говорах Закарпатської області УРСР, "Матеріали XXI наукової конференції УжДУ. Серія філології", К., 1967, стор.134-138.

тичних, а також до 30 зведених карт).

3. Лексичні різнокореневі протиставлення наносяться на карту фігурними знаками (коло, рівнобічний трикутник і квадрат). Мадяризи з різними коренями зображаються за допомогою кола з різним заповненням: коло заповнене, контурне коло, контурне коло з горизонтальним перекресленням, контурне коло з вертикальним перекресленням, контурне коло з горизонтально-вертикальним перекресленням (   ). Слова східнослов'янського походження позначаються рівнобічним трикутником вершиною вгору в тій же послідовності: трикутник заповнений, трикутник контурний і т.д. (   ). Іншомовні різнокореневі слова (латинізи, германізи, словакізми, румунізи та ін.) наносяться за допомогою квадрата в тій самій послідовності: квадрат заповнений, квадрат контурний і т.д. (   ). Послідовність фігур залежить і від територіальної поширеності тієї або іншої лексеми.

На комбінованих картах атласу лексичні явища зображаються фігурними знаками, фонетичні - заштрихованими площинами ( ), морфологічні (суфіксація, префіксація та ін.) - лініями в такій послідовності: суцільна, переривчаста, переривчасто-однокрапкова, переривчасто-двокрапкова і крапкова. Акцентні відмінності позначаються лініями з перпендикулярними до неї рисочками ("віями").

Паралельні назви картографуються основними знаками під номером населеного пункту, а рідше вживані назви-знаками меншого розміру ліворуч від основних знаків.

Іншомовні назви, що мають один корінь з різними фонетичними або морфологічними особливостями, які часто сягають від-

мінного мовного джерела, позначаються як протиставлення першого ступеня (напр.: цімент і цймент, де друга лексема - мадяризм).

Якщо назви немає (через відсутність реалії чи поняття), ставиться літера Н.

4. У коментарях до карт наводиться запитання, за яким зібрано матеріал, і загальні зауваження про картографоване явище. До картографованих мадяризмів наводиться угорський діалектний або літературний відповідник (залежно від того, яким шляхом проник той чи інший мадяризм в українські говори Закарпаття) і його значення. Робляться також зауваження щодо фонетичних, морфологічних і стилістичних особливостей мадяризмів та лексичних відповідників чи паралелей до них. Для наочності в ряді випадків додаються малюнки типових предметів, назви яких картографуються.

ГРУПУВАННЯ ГОВІРОК БЕРЕСТЕЙЩИНИ

1. За даними Діалектологічного атласу білоруської мови (ДАБМ) виділяються брестсько-пінська і північнобрестська говіркові групи, які охоплюють основну частину колишньої Берестейщини (Пінщини). Серед них можна визначити і кілька дрібніших діалектних одиниць.

2. Північнобрестські говірки поділяються на такі три групи: північнобрестейська, середньобрестейська і малецька. У першій говірковій групі виявляються як характерні: м'якість приголосних перед е, и, крім губних перед е, і дзекання - цекання.

У середньобрестейських говірках визначається кілька груп: верхньоясельдська (район Берези до Пружан), середньопогоринська (м.Столин і на південь), південнотелеханська, північнолагішинська, обривська та ін. У названих говірках спостерігається ствердіння більшості приголосних перед е (верхньоясельдські говірки), а часом і перед и (середньонадгоринські) при зміні м'яких д, т на дз', т' або переважання м'якості приголосних перед е, и (іноді тільки перед и) з дуже послабленим дзеканням - цеканням або його відсутністю.

3. Основу брестсько-пінських говірок становлять загородські говірки (на півдні Брестщини), яким властиві ствердіння приголосних перед е, и, відсутність дзекання-цекання, $i < \check{e}$, монофтонги $i, u, y < o$ в нових закритих складах (наголошених), $y, y < e, \check{e}$

в ненаголошеній позиції, форма прикметників чол.роду наз.відм. одн. на -и(и)й та ін.

4. Серед брестсько-пінських говірок виділяються середньозагородські, північно-східні загородські, опільсько-тороканські, говірки західного й східного Загороддя і радоставські. Середньозагородські говірки займають територію від західних кордонів області до заходу Столинського району. Для них характерні і, ь<о в нових закритих складах (наголошених), м'який ц, суфікс -ськ. Північно-східні загородські говірки характеризуються рефлексом у<о в нових закритих складах, твердим ц, суфіксом -ск. Територія їх поширення - на північний схід від Іванова, на північний схід і схід від Пінська.

5. Особливостями опільсько-тороканської групи говірок є голосний і відповідно до давнього о в нових закритих складах, перехід а>е після м'яких приголосних та й (у́з'еу́, йема), обнижена вимова [ы] (ходэ́тэ), вимова а відповідно до е під наголосом і в кінцевих відкритих складах (набо́, прініс'іта), у замість о в ненаголошених закритих складах (ба́руг, пушлі́а), і на місці ы в ненаголошеній позиції (зіл'о́ні, тіпа́р), напівм'якість губних і задньоязикових перед і, перевага твердого ц, відсутність й в закінченні прикметників чол.роду в наз. відм. одн., суфікс -ск. Говірки південної смуги Загороддя (до р.Стир) сполучають особливості середньозагородської і опільсько-тороканської груп.

6. Радоставські говірки (північно-східний "кут" історичної Холмщини) відрізняються від основного масиву загородських говірок такими особливостями: послідовним збереженням е (<е, ё) в

ненаголошених позиціях, переходом о в у та о в е під наголосом (весéла, деле́ко), відсутністю вказівного займенника что та ін.

Для говірок східного Загороддя на відміну від говірок західного Загороддя (межа між ними проходить на заході Іванівського району, у XI-XIII ст. це частина кордону Турово-Пінського князівства), характерна зворотна частка -са (-со), твердий ц і суфікс -ск.

Говірки західного Загороддя, перехідні до говірок радоставського типу, поширені на південь від Домачола, Малорити, Дивина (місце, де до XVI ст. не було стабільної межі між Берестейщиною і західною Волинною) і на північний захід від р.Лісної (територія пізнішого дозаселення).

7. У сучасному групуванні говірок Берестейщини виявляється племінний поділ східного слов'янства в XI-XIII ст. На території цих говірок жили: а) північно-східних загородських - деревляни; б) північноберестейських - переважно дреговичі; в) середньонадгоринських - деревляни й дреговичі. Територія говірок, в яких поєднуються особливості середньозагородських і опільсько-тороканських груп, у XI-XIII ст. була мало заселена.

ПРИНЦИПИ УКЛАДАННЯ "ХРЕСТОМАТІЇ З ДІАЛЕКТОЛОГІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ"

1. Інтенсивне розширення проблематики українських мовознавчих досліджень протягом останніх років настійно вимагає публікації сучасних діалектних матеріалів і в першу чергу суцільних текстів-зразків усної розмовної мови. Публікація діалектних текстів необхідна і для задоволення потреб вищої школи.

2. Видані досі хрестоматії зразків діалектної мови (М.Дурново, 1913; О.Курило, 1928), крім того, що не цілком відповідають сучасним науковим вимогам до публікацій говіркового матеріалу і далеко не повністю охоплюють український мовний ареал, давно стали бібліографічною рідкістю.

Список посібників для практичних занять з діалектології обмежується текстами, доданими до I вид. "Нарисів з діалектології української мови" Ф.Т.Жилка (К., 1955) та посібника А.А.Москаленка (1965, 1966), що є невеликою хрестоматією зразків говорів Одщини.

3. Потреба в матеріалах, що відбивають сучасний стан говорів, змушує використовувати лише дані останніх двох десятиліть. За основу беруться магнітофонні записи, зроблені діалектологічними експедиціями Інституту мовознавства ім.О.О.Потебні АН УРСР, Інституту суцільних наук АН УРСР, університетів та педінститутів. Крім того, залучаються деякі матеріали, додані до неспублікованих дисертаційних праць та ін.

4. Кількість текстів і їх географічне розташування залежатиме від цілі і впливового обсягу хрестоматії, який орієн-

овно не повинен перевищувати 30 друк. арк., а також обсяг тексту з однієї говірки (біля 3-4 стор. машинопису). Виходячи з цього, кількість нас.пп. становитиме 180-250 сіл.

5. Беручи до уваги досвід укладання хрестоматії у російському, білоруському та польському мовознавстві, вважаємо за потрібне дотримуватися таких принципів:

а) з джерел відбирати уривки, найбільш насичені діалектними особливостями;

б) з метою забезпечення наявності необхідних лексичних, фонетичних і граматичних рис українських говорів тематика записів має бути різноманітною й охоплювати всі сфери життя місцевого населення (в минулому й тепер);

в) у "Хрестоматії" наводити зразки не лише старожитніх говорів, що становитимуть її основу, а й новостворених і частково переселенських; матеріали групувати відповідно до класифікації говорів української мови, а в межах кожного з утворень дотримуватися географічного принципу (з заходу на схід, з півночі на південь). Переселенські говори групувати по можливості теж за типами і за територією;

г) зважаючи на особливості діалектної стилістики, на інтердіалектний характер окремих фольклорних жанрів, зразки народно-поетичної творчості використовувати в обмеженій кількості;

д) вузьколокальні слова, що зустрічаються в текстах, тлумачити у виносках;

е) для зручності в користуванні додаються алфавітні покажники: 1) нас.пп., говірки яких наведені в хрестоматії, 2) експлораторів.

Додається також карта-бланківка з позначенням нас. пп.,
говіркові зразки яких вміщені в праці;

в) магнітофонні записи наводити в записі фонетичної тран-
скрипцією, складеною авторами, всі інші - згідно з оригіналом.

ПРО МІЖМОВНІ КОНТАКТИ

(за діалектними даними українських говірок Воронежчини)

1. Одним з важливих завдань мовознавчої науки є вивчення стосунків між мовами, їх діалектами, визначення характеру взаємовідношень мов у добу посилення міжнаціональних зв'язків, інтенсивних процесів опілкування між різними народами. Питання це до останнього часу не посіло в науці належного місця. Це пояснюється, очевидно, "звуженням і збідненням кола лінгвістичних проблем", характерним для певного періоду в історії вітчизняної мовознавчої науки.

2. Наукове розв'язання питання про міжмовні стосунки вимагає розробки методологічної основи, теорії міжмовних контактів. Без цього неможливо розкрити особливості інтерференції при багатосторонніх чи двосторонніх мовних контактах, результати мовних контактів при зіткненні генетично споріднених мов, з одного боку, і генетично неоднорідних, з другого боку.

3. З низки питань цієї проблеми виділяємо одне - питання про перехідні говірки. У науці ще немає загальноприйнятих чітких теоретичних положень, згідно з якими встановлювався б різновид "перехідна говірка", що призводить до невиразних кваліфікацій тих говірок, які, внаслідок екстралінгвістичних факторів, переживають процеси міждіалектного контактування близькоспоріднених мов (напр., "діалект, в основу якого лягла українська мова" та ін.). Такі критерії мають складатися на основі всебічного досліджування фактів міжмовного контактування на прикладах взаємодії різних

діалектних мовних систем, що дасть можливість виявити закономірності цього процесу.

4. Є підстави, на нашу думку, прийняти висловлену Л.А.Булаховським, підтриману й переконливо розкриту Т.В.Назаровою на українсько-білоруських міжмовних стосунках тезу про те, що виразною ознакою перехідних говірок є "система органічних особливостей", яка розвивається за умов найдавнішого співжиття двох мов, опоконвічного сусідства їх.

5. Діалектні дані українських говірок Воронежчини на фонетичному, морфологічному рівнях дають підстави вважати, що між близькоспорідненими говорами російської і української мов на згаданій території існує "міждіалектне контактування", "наддіалектне контактування", яке характеризується "виникненням змішаної, інтердіалектної мовної системи", тому перехідних говірок, тут не розвинулося. Це пояснюється як лінгвістичними (типологічна близькість споріднених українських і російських говірок усуває потребу вироблення перехідної говірки для спілкування представників української й російської діалектних стихій/, так і екстралінгвістичними факторами /порівняно пізніе утворення на Воронежчині суміжних поселень росіян і українців/.

6. Відсутність перехідних говірок, стійкість мовної системи (що, безперечно, не виключає помітних слідів впливу одної мови на іншу) відзначається сучасними дослідниками острівних або порубіжних говірок як української мови /І.Т.Вальченко, В.С.Вашченко, Т.В.Назарова, П.П.Чучка/, так і мови російської /С.І.Котков, В.І.Собінникова, В.І.Столбунова, Л.Ф.Бузник, Л.Ф.Ціщюра/.

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ РУССКОГО И
УКРАИНСКОГО ГОВОРОВ (НА МАТЕРИАЛЕ УКРАИНСКОГО ГОВОРА
РУДНЯНСКОГО РАЙОНА ВОЛГОГРАДСКОЙ ОБЛАСТИ)

1. Переселенческие говоры Руднянского района Волгоградской области можно отнести, подобно кубанским (Ф.Т.Жилко, 1966), к степным говорам украинского языка, испытавшим влияние русских диалектов и русского литературного языка, что привело к возникновению билингвизма.

2. Для подтверждения вышесказанного анализируется система гласных фонем руднянского говора. Материал собирался по специально составленной программе (магнитофонные записи и анкетирование). Была прослежена рефлексация исконных О, Е, Ъ, Ь в различных позициях, особенности произношения А из Ё, наличие У на месте исконных О, Е, Ъ, лабиализация Ё, судьба исконных Ы, и И. Особое внимание было уделено различию безударных О и А в словах обще- и восточнославянских, и в словах как русских, так и заимствованных, вошедших в употребление в советскую эпоху.

3. Анализ материала дал нам возможность сопоставить системы вокализма русского литературного языка и анализируемых говоров. При сопоставлении были обнаружены несовпадения в системе фонем, в закономерностях варьирования фонем и нейтрализации фонологических противопоставлений. Эти различия приводят к интерференции на фонологическом уровне при украинско-русском билингвизме жителей Рудни, возникшем в результате языкового контакта.

4. Определяя в общем руднянский билингвизм как этнический смешанный (Л.Н.Родова, 1967; Е.М.Верещагин, 1967) и учитывая, что первичным кодом у жителей Рудни является код родного языка (арго-восточных говоров украинского языка), билингвов Рудни при сопоставительном анализе их речи можно разделить на несколько групп. Эти группы будут иметь различную социопсихологическую характеристику. Можно выделить пять групп (основных), различающихся типом билингвизма и степенью интерференции (образцы последней даются при характеристике каждой группы).

5. Последовательное оканье (у младшего поколения поддерживаемое влиянием орфографии) стало явлением узвальным, поэтому его следует считать уже интеграцией, а не интерференцией (оканье отмсчается даже в речи монолингвов, посетителей средне- и южнорусского наречия, живущих на территории Руднянского района).

6. Интересен не только собственно лингвистический, психологический, социальный, но и педагогический аспект контактирования языков, который представляется нам очень важным по отношению к руднянскому билингвизму. Учителю-словеснику, работающему в Руднянском районе, при ознакомлении учащихся с фонетикой и орфоэпическими нормами русского языка следует учитывать, что он работает с носителями диалекта, хоть и близкородственного, но все же другого языка, отличного от русского своей фонологической системой и произносительными нормами. Поэтому методические рекомендации учителям русского языка в этом случае должны несколько отличаться от общих, приближаясь к рекомендациям, даваемым учителям русского языка в школах с украинским языком обучения.

СПОСТЕРЕЖЕННЯ НАД РОЗВИТКОМ ДЕЯКИХ УКРАЇНСЬКИХ
ГОВІРОК КУБАНІ (з кінця ХІХ ст.)

1. Українські говірки Кубані становлять ще мало досліджений переселенський масив, де протягом майже двох століть (з кінця ХУІІІ ст., коли вперше виникли там українські поселення) взаємодіють різнодіалектні риси з перевагою полтавських, нижньонадніпрянських та східнополіських.

2. З середини ХІХ ст. потік переселенців значно зменшився і населення певною мірою стабілізувалося. Активне вивчення говірок Кубані розпочалося, фактично, лише в 60 роки нашого століття в зв'язку з збиранням матеріалів для Ш т. АУМ (ННП).

3. Завданням роботи є простежити зміни в кількох кубанських говірках приблизно з 80-х рр. минулого століття до нашого часу. Зіставляються переважно фольклорні записи з станиць Новомінської Канівського району (записи 1884 р.), Шкуринської Кушівського району (1896 р.) та села Шабельська Старошербинівського району (1926-1927 рр.) і дані сучасного обстеження говірок цих населених пунктів, здійсненого автором у 1967-1968 рр. Використовуються також публікації матеріалів (в основному, полтавських) говірок і особливо дані І т. АУМ.

4. Незважаючи на фольклорний і, отже, специфічний щодо мови матеріал (у роботі це береться до уваги, так само, як і недосконалість записів минулого), дані зіставлення зесвідчують певну стабільність говіркових систем, що підтверджується цілим

рядом спільних для них особливостей, напр.: нейтралізація /e/ - /и/ (ненаголошених), форми род.відм. одн. іменників III відміни, форми вказівних займенників род., ор. відм., паралельне вживання стягнених і нестягнених форми дієслів I дієвідміни в 3-й ос. одн.теперішнього часу, втрата закінчення - т' дієсловами II дієвідміни в 3-й ос. одн. теперішнього часу, також явища, спільні з літературною мовою, -рефлекси ё, е, сполуки ги, ки, хи, м'якість приголосного перед і незалежно від походження, закінчення -ові, -еві в дав. відм. одн. іменників II відміни, форми майбутнього часу та ін.

5. Дані зіставлень указують також і на деякі зміни, у тому числі й ті, що зумовлюються впливом російської мови. Про це свідчать такі діалектні явища, не відбиті у записах минулого, як, наприклад, позиційне обмеження кореляції глухості - дзвінкості, вирівнювання основ на г, к, х в іменниковій парадигмі, реалізація ч як м'якого приголосного, закінчення -іу у род. відм. мн. іменників I відміни, редукція кінцевого й у прикметниках жіночого роду дав. і місц. відм. одн., форма род. відм. одн. займенника вона у значенні давального, поширення прислівника де у значенні куди і сполучника та замість да і деякі інші.

6. Зіставлення виявляє, з одного боку, тенденцію до збереження місцевих діалектних норм і вказує на деякі відмінності діалектної норми в новостворених (мішаних) говірках порівняно із старожитніми. Для досліджуваних говірок, як і для інших новостворених українських говорів, характерна значна варіативність, що впливає деякою мірою на становлення місцевої норми. Тенденція розвитку норми передбачає, очевидно, кінцевим результатом удноманітнення варіантів, але для мішаних говорів, якими є переважно

новостворені, можливо визнати паралелізмами нормативними на відміну від більшості говорів старожитніх територій.

З другого боку, різноманітність діалектно-нормативних рекомендацій може бути причиною нестійкості норми в переселенських говірках, її динамізму і однією з внутрішніх причин їх розвитку.

ПРЯДИЛЬНО-ТКАЦЬКА ТЕРМІНОЛОГІЯ В
БОЙКІВСЬКИХ ГОВОРАХ

1. Давня і цікава за своїм походженням, значенням та розвитком прядильно-ткацька термінологія стала об'єктом глибокого і всебічного вивчення. Дослідження діалектної прядильно-ткацької лексики збагатили б новими даними такі науки, як історія мови і культура українського народу, допомогло б докладніше з'ясувати мовні і культурні зв'язки українців з іншими слов'янськими і неслов'янськими народами. Лексично-семантичне і словотворче вивчення матеріалу, зібраного на території Бойківщини, дозволяє зробити деякі важливі висновки.

2. Давність, загальна поширеність ткацтва на Бойківщині, географічні, а особливо політичні умови цього краю вплинули на витворення відповідної народної термінології. Бойківська ткацька лексика багата, спеціалізована і диференційована. Ткацький верстат має, наприклад, понад 40 назв частин і деталей (коник, статива, покросниця, воротило, навій, сука, песик, дід, баба, хлопець, поніжки, вука, сворінь, чіп, набивки, мечик, бердо, скрипці, шкарпульці, ничільниці, кобилка, лавка, сідло, штак, магель, жердка, грядка, шинка, чини, шпарутки, макогін, орчки, човник, цівка, флудель, вал, важка, кулька, ритки та ін.).

3. Щодо походження прядильно-ткацька лексика є переважно слов'янською (пор. прясельце, пряслиця, пряжа, куделя, кужіль, веретено, нитка, мотовило, пасмо, сукач, снувальня, основа, кросна, воротило, бердо, човник, піткання, полотно і т. ін.).

4. Незначну частину слів (до 15%), зокрема в ткацькій виробничій лексиці, становлять іншомовні нашарування, які часто мають українські паралелі. Зокрема, до ряду запозичень з німецької мови виступають паралелі з слов'янським коренем: верстат||кросна, ляда||набивки, блят||бердо, штак||перенісі, шайда||покросниця||жердка, шруба||закрутка та ін. Мадяризи і румунізи зустрічаються тільки в незначній групі говірок Закарпатської Бойківщини. Сподіваних мадяризмів у цій частині західного Закарпаття не виявлено. Навпаки, значне число слов'янізмів виявлене в мадярській термінології: *borda* "бердо", *csolnak*, *csónak* "човник", *motolla*, *motola* "мотовило", *pászma* "пасмо", *takacs* "ткач" та ін.

5. Склад лексики прядильно-ткацького народного промислу Бойківщини в основному такий же, як і в інших українських діалектах. Особливо близька досліджувана лексика до прядильно-ткацької групи слів лемківського, гуцульського та наддністрянського говорів, де вона має відповідні характерні морфологічні і фонетичні риси.

6. Основними словотворчими моделями розгляданої лексики були утвори віддієслівні (пряля, мотовило, моток, снування, основа, навій, воротило, набивки, збоїч, припушальник, ткаля, утік, сукач та ін.) і відіменникові (хлопець, баба, сват; коник, сука, бузьок, сорока, качка, човник, макогін, ціпок, гребінь, щіть, відок та ін.). Такі слова вживаються на позначення прядильно-ткацьких знарядь або деталей, що формою чи функцією нагадують означувані відповідними іменниками назви живих істот -

людей і тварин або неживих предметів.

7. Розквіт текстильної промисловості, здешевлення фабричних тканин і одягу, повна зайнятість сільського населення в соціалістичному виробництві за радянської доби на Бойківщині спричинились до того, що домашнє прядіння і ткацтво виходять з ужитку, а термінологія їх архаїзується.

Унаслідок суспільного прогресу значна частина цієї лексики розвивається та оновлюється і поповнює технічно-наукову термінологію, яка обслуговує сучасну текстильну промисловість і колгоспне виробництво (пор. льонокомбайн, льонотіпалка, льонокомбінат; прядильний; намотниця, ткаля, неткана тканина та ін.).

УКРАЇНСЬКІ ВПЛИВИ В ПОЛЬСЬКІЙ БІСКОВИЧИВСЬКІЙ ГОВІРЦІ НА САМБІРЩИНІ

1. Дослідження сучасних польських говірок на території УРСР тільки починається. Усебічний підхід до них дасть, безперечно, значний матеріал для висвітлення проблеми мовних контактів.

Носіями досліджуваної говірки є члени польських і змішаних (польсько-українських) родин с.Біскович Самбірського району на Львівщині. Усі інформатори добре знають українську мову, якою користуються поза домом.

Нові умови життя, українське мовне оточення, українська середня школа позначились на місцевій польській говірці.

2. Українські впливи помітні в лексиці (передовсім), у фонетиці і граматичній будові, причому в окремих випадках завдяки впливам порушуються окремі мікроструктури на різних рівнях.

3. У галузі лексики українські впливи відчутні найбільше в термінології.

Низка назв нових предметів і понять засвоєна з української мови /зрідка з російської через українську/ без будь-яких змін або не в польському фонетичному чи граматичному оформленні. Крім того, у говірці є кальки з української мови. Сюди належать:

а) назви нових сільськогосподарських знарядь, процесів праці, професій, організації виробництва та ін.:

6. Ненаголошений вокалізм під впливом української мови знає значних змін:

а) нейтралізується опозиція /o/: /y/ в усіх ненаголошених складах. Алофонами нейтралізованої пари є лабіалізований голосний заднього ряду середньо-високого або високого піднесення [o̠], [u]: ро¹зв'язу¹ж¹о¹, tatu /нас.одн./, дудолу, к'їл'шметра, урбієту.

Це явище охоплює й ненаголошений [ɔ]: вушад¹, зв'язу¹ж¹о¹, якус', робу¹н', шунтроба;

б) Нейтралізується опозиція /e/: /y/ та /e/ : /i/ в ненаголошених складах. Алофонами цих пар є нелабіалізований голосний переднього ряду високого або середньо-високого піднесення [y], [e̠] - після твердих приголосних та [i], [e̠] - після м'яких приголосних: ве¹рока, ву¹рок'ї, р'шус'їрад'ж¹о¹, кава¹ж¹е¹к, ву¹с'є¹т, јанту¹к, да¹је¹, на уб'є¹ж¹е¹.

Відповідно на місці ненаголошеного носового [ɛ̃] виступають [ɛ̃], [ỹ], [ẽ], [ĩ] : ву¹но¹ж¹а, к'с'є¹ж¹у¹са || к'с'ї¹ж¹у¹са.

Унаслідок обох випадків нейтралізації (а також третьої - назальність:неназальність наприкінці слова) в говірці Біскович виникли дві мікросистеми ненаголошеного вокалізму:

у середині слова

наприкінці слова

i		u
	ı	u
		y
	y	
		a

i	u
	y
	a

- 7. У галузі консонантизму впливом української мови можна пояснити: а) фонему /h/: нас'є¹к, на¹товаб', на¹ду¹л', на¹нба,

he^vrbata, hul'ad; б/ групи sv, tv, kv, xv, бv; swaka, twaš, kwašny, xvil'a, šwarty; в/[l'] перед будь-яким голосним чи приголом:^{НИМ:} l'as, l'is, l'ut, bul'bu, tyl'ko^u; г/спорадичний нескладовий [r] на місці [v]: rut'odka, r gosbax але že¹rburka; д/передньоязиково-зубний [ž]: žkoža, rasovaž, kuži burakuf.

8. Найменш помітні українські впливи в морфологічній будові говірки. Цими впливами можна пояснити такі особливості:

а) занепад протиставлення чоловічо-особової і жіночо-предметної категорій в іменниках, прикметниках, займенниках, чиолівниках і дієсловах;

б) занепад особових закінчень у дієсловах минулого часу: ja xo^už'ika, my rub'il'i, ja rěuje¹kaža (поряд в wužkam, b'iduwal'iwcy, my š'i dustal'im. . Функцію особового закінчення беруть на себе (як в українській мові) особові займенники.

в) вживання форми je замість jest;

г) спорадичну появу закінчення -am у дав. відм. мн. іменників: l'uz'eš, l'ekažam.

УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКІ ВПЛИВИ НА ЧЕСЬКУ МАЛОЗУБІВЩИНСЬКУ ГОВІРКУ В КОРОСТЕНЬСЬКОМУ РАЙОНІ ЖИТОМИРЩИНИ

1. Вивчення різних типів мовного взаємовпливу, що є одним з важливих завдань радянського мовознавства, має велике значення для створення наукової теорії мовних контактів.

Дослідження слов"янських говірок, ізольованих іншими слов"янськими мовами, становить певний науковий інтерес. Такі говірки дають багатий матеріал не тільки для розв"язання питань розвитку конкретної мови, а й для визначення загальних закономірностей розвитку слов"янських говірок за обставин іншомовного слов"янського оточення і припинення тісного зв"язку з близькими говірками тієї ж мови, а також для загальної теорії інтерференції.

2. Чеська говірка села Малої Зубівщини Коростенського району на Житомирщині виникла в 70-х рр. XIX ст.

Тривалі кількарічні спостереження над цією говіркою свідчать про те, що українська і російська мови істотно на неї впливають. Українсько-російські впливи передовсім помітні в словниковому складі говірки, а також у фонетичній системі і в морфології.

3. Українські і російські запозичення в досліджуваній говірці стосуються майже усіх сфер життя. Виділяються чотири головні семантичні групи запозичень: загальнозживана, професійно-службова, сільськогосподарська і різна інша.

У галузі загальноновживаної лексики є чимало запозичених українських слів, які мають чеську або українську звукову структуру: / plošča /, / podarunek /, / kocuba /, / postanova /, / brechat /, / brechn'a /, / zaudán'i /, / ne žurte se /, / morščina /, / rezinka (для білизни) / та ін.

З багатьох запозичень із російської мови деякі виступають у чеському або в українському чи російському оформленні: / rozvonožnik /, / vospitanej /, / sočuvstvuju /, / otprusk / suščestvovat / та ін.

4. У складі професійно-службової лексики говірки виступають українські і російські назви професій, посад та професійних знарядь. Усі вони можуть мати російську, українську або чеську звукову структуру: / žorn'ik /, / storož /, / zubna / "зубна лікарка", / parichmacher /, / upraulajučšii /, / svinar-ka /, / lankova /, / dočarka /, / tkačicha /, / nožouka / "інструмент різати залізо", / železnodorožnik /, / ščikatur-ščik / тощо.

5. Сільськогосподарська лексика досліджуваної говірки поповнилась запозиченими назвами будівель: / kon'ušn'a /, / kogočarn'ik /, / svinar'nik /, / ptacharn'ik /, - а також назвами рослин: / kukuruza /, / buraki /, / gosada /, / pomidor / та ін.

6. Серед решти запозичень можна виділити назви риб: / ose-letka . || osel'otka /, / taran'ka /, / tulka . || t'ul'-ka /, / ščuka /, / okun' /; назви місяців: / sičen' /, / lutii /, / berezen' /, / červen' /, / lipen' /, / serpen' /, / žouten' /, / hruden' /, / veresen' /; назви грибів: / kras-n'uki /, / siroješki /, / rižiki /, / masluki /.

7. Українсько-російські фонетичні впливи виявляються в тенденції до занепаду семантикорозрізняльної функції довгих і коротких голосних: / draha / "дорога" (літ. dráha), / draha / "дорога" (літ. draha /; у вимові групи /št'/ як /šč /: /ščes-t'i /, / ščasnej /, / ščetka /, / ešče /, / ščen'atko /, /ščipat / та ін. (цікаво, що вимові старшого покоління властиве збереження /št'/); у заміні /l/ > /ř /, характерній для вимови дітей: / škoža /, / bichaža /, / četla /, /ve stožku /, /namažovat / та ін. Майже в усіх запозиченнях наголос зберігається чеський.

8. Завдяки впливам української і російської мов на морфологічну систему чеської говірки в ній зникає форма давноминулого часу дієслів, подекуди змінюється граматичний рід іменників: (напр.: / briket / чол.роду відповідно до літ. / briketa / жін. роду, / inst'itut / чол.роду відповідно до літ. / insti-tuce / жін. роду; / kvartira || kvart'ira / жін. роду відповідно до літ. / kvartyr /) та ін.

9. Чеська говірка Малої Зубівщини зазнала найбільшого впливу української та російської мов у лексиці і меншого - у фонетичній системі та морфології.

ДОВГІ ГОЛОСНІ В ЗОНІ УКРАЇНСЬКО-БІЛОРУСЬКИХ МІЖДІАЛЕКТНИХ КОНТАКТІВ

1. Однією з цікавих особливостей вокалізму говірок Надсн^ов'я (Щорський та Городнянський райони Чернігівської області) є функціонування подовжених голосних [ā] та [ē], свого часу помічені в окремих говірках О.Курило, О.Синявським, Ф.Т.Жилком, З.Г.Ніколаєнко.

2. У дослідженні характеру довгот [ā] та [ē] використані діалектні матеріали, магнітофонні записи, дані слухових спостережень та експериментального аналізу (осцилограми цих звуків). Експериментальне дослідження проведене в Лабораторії експериментальної фонетики Інституту мовознавства АН УРСР.

3. Метою експериментального дослідження є підтвердження висновку про наявність довготи звуків [ā], [ē], зробленого на основі слухового аналізу, одержання більш точних відомостей про темпоральну зміну цих голосних, виявлення змін довготи в залежності від консонантного оточення та інших умов.

4. Порівняння тривалості звуків [a], [e] (тривалість вимірювалась у мілісекундах) у переднаголошеному, наголошеному та післянаголошеному складах, вимовлених одним диктором у різних позиціях, різними дикторами - в ідентичних чи майже ідентичних позиціях, дає підставу твердити, що найтриваліші у часі голосні [ā] (від 140 до 210 мсек.) та [ē] (від 120 до 180 мсек.) у першому переднаголошеному складі: [ā] перед [i], [y], [e], [и], а також в абсолютному початку слова: лās'і, вās'іл', стāг'і, спāдн'ічк'і, варāt'іла, бурāk'і, зāv'іца, кājух, пāйдү, пāддүб'ік'і, гāлушк'і,

кашу́, чалав'і́ек, па́с'н'і́едал'і, па́в'е́тка, па́с'е́м, ва́ді, ма́шина,
ста́ры, а́рел'і, а́дв'і́кла, а́ттул', а́ччэпнаго, А́утун'іч'і; [ē] -
перед [i] , [y] та [и]: п'е́ск'і, гр'е́бл'і, п'е́ку, ў л'е́су,
гл'е́ку, плéти, лéти.

5. У межах згаданих позицій перед голосними високого та високо-середнього піднесення найбільш подовженим звук [a] виявився після передньоязикового перед губним, після губного перед [ɨ] . Вважаємо також, що на подовження голосних певний вплив має пом'якшення наступного приголосного.

6. Тривалість звуків [a] , [e] у першому переднаголошеному, наголошеному та післянаголошеному складах чітко протиставляються у всіх дикторів. Кількісні зміни супроводжуються якісними. В окремих словах наявні редуковані звуки.

7. Зіставлення розподілу інтенсивності [a] , [e] на осцилограмах (візуально) у наголошених, переднаголошених та післянаголошених складах показало, що розподіл інтенсивності між цими звуками в згаданих позиціях нерівномірний. Найбільш інтенсивні [ā] , [ē] у першому переднаголошеному складі.

8. У зв'язку з розвиненими довготами [ā] , [ē] між наголошеними та ненаголошеними складами відбувся перерозподіл експіраторної сили. Отже, характер наголосу у словах з довготами не є силовим.

9. Генеза цього явища вимагає різнобічних досліджень, насамперед, акцентологічних. Дуже важливим видається й лінгвогеографічний аспект: сусідство говірок з різними системами ненаголошеного вокалізму і з різними акцентуаційними відношеннями.

ПРАВОБЕРЕЖНОПОЛІСЬКО-БІЛОРУСЬКІ ЛЕКСИЧНІ ІЗОГЛОСИ

1. Говірки правобережного Полісся виділяються серед інших діалектів української мови збереженням багатьох архаїчних лексичних рис, властивих східнослов'янським мовам, білоруській мові або південно-західним білоруським говорам. Це зумовило цілий ряд лексико-семантичних ізоглос, спільних для правобережно-поліських говорів і відповідно для говорів білоруської мови, для всієї білоруської мови чи відомих на ареалі східнослов'янських мов (за винятком української мови). На давність багатьох лексико-семантичних рис ^{указує} факт їх збереження на великому масиві, що включає також ареал російської мови: яагòд'іца (Овручч.), яагудіц'а (коло Житомира) "сідниця", яагод'ка "сідниця", "пучка" (Коростенц.), білор. літ. ягадзіца, рос.літ. ягодица "сідниця"; правобережнополіське яазва, білор. літ., рос.літ. язва "виразка"; правобережнополіське яёлка (Овручч., Коростенц.), білор. літ. елка, білор. діал., рос.літ. ёлка "ялина, ялинка"; правобережнополіське голол'òд, голол'òд, гулул'ід, голол'òдиц'а, голол'òд'іца, голол'òд'іц'а, білор. літ. галалёд, галалёдзіца, рос.літ. гололёд, гололєдица "ожеледь"; правобережнополіське кòмкат', кòмкат "бгати, жумити", "істи без зубів", білор. літ. кòмкань, рос.літ. кòмкаты "м'яти, бгати, жумити" та ін.

2. Серед правобережнополісько-білоруських лексичних ізоглос виділяються лексеми, фонетичні риси яких указують на новий білоруський вплив: матіл'іца (Овручч.), білор. діал. мат'илица, мат'илик "потилиця", мат'іл (Овручч., Коростенц.), білор.

літ. матыль "метелик"; бл'окот' (Овручч.), білор. літ. бл'екат "рослина *Pulsatilla nigra* L. ", бат'в'ін'йє (Овручч.), білор. літ. бацвінне "листя буряків", д'єваіа, паіа-д'єваіа "рослина ведмеже вуха, дивина ведмежа *Verbascum thapsus* L. ", білор. літ. дзіванна *Verbascum* L. (польський вплив через білоруську мову). Новий білоруський вплив простежується і в спільних українсько-білоруських словах: магіл'іца "вертячка, метелиця", "міль, яка нападає на бджіл: *Achroia Gledia Ernestia*, *Sargocarpa*", білор. літ. матыліца "метелик", "вертячка"; зайч'і (Овручч., Коростенщ), білор. літ. заёчы "заячий". На білоруський вплив указують також словотворчі риси: кóсмачэ (Овручч.), космачэ (Коростенщ.) "велика шерсть", "кудли, довге, скуйовджене волосся", білор. діал. космычче "покошлане волосся, що висить у безпорядку", "очіски з мички" та ін.

3. Найбільшу кількість правобережнополісько-білоруських ізоглос утворюють слова, що належать правобережнополіським гово-рам і всьому ареалові білоруської мови. Територіальна приуроченість таких слів на Житомирщині має „ступеневий” характер. Тут вони утворюють три загальні смуги ізоглос: перша смуга проходить коло білоруського кордону і захоплює Овруччину, Словечанщину та північну Олевщину: л'єл'ак, білор. літ. ляляк "птах дрімлюга *Sargimulgus europaeus* L. " ", комйакат' "бгати", "Істи без зубів", білор. літ. камячыць "м'яти, бгати, жумити", "(кулак) стискати", сіверсько-білор. кумячыць "бити"; гук "квіткове стебло цибулі, стрілка", білор. літ. гук "(на дереві) відросток, паросток"; с'в'інокрóп, білор. літ. сьвінакрóп "рослина шпергель *Spergula* L. " " та багато інших.

4. Овруцько-словечанська група житомирсько-поліських говірок має ряд слів балтійського походження, що її об'єднує з білоруською мовою або з говорами білоруської мови. Поминаючи ті балтизми, що відомі також українській літературній мові, відзначимо такі діалектизми: луста, лустка "скибка хліба", шл'уд "широка окошира обтесувати колоду", білор. діал. шкл'уд "те саме"; пакул'інка "мізерна частина, мізерна кількість чого-н.", білор. літ. пакулле "клоччя"; уремс'т'іца "вгамуватися, заспокоїтися, витримати біль", білор. літ. урымсціцца "те саме". Балтизм лоўж "купа хмизу" захоплює в своєму поширенні ареал коростенських говірок. Лексема *ре́йка виступає на балтійському мовному ареалі як тельмографічний (болотний) термін. Житомирсько-поліські говірки закріпили за словом *ре́йка тельмографічні, водні і рельєфні значення на півночі своєї території коло білоруського кордону, пор. пёл'ка "невелике болото, оточене лісом", пёл'ка, опёл'ка "ополонка", пал'а "невелике болото, площею 10-15 сотих, оточене лісом", пел'а "велика ковбана з водою", бёл', бёл'ка "автономне болото в лісі, не зв'язане з іншим болотом" та ін. Надприп'яття і північна територія правобережнополіських говірок в тим районі, де ще живий семантичний зв'язок слова *ре́йка з його балтійським прототипом. Цей зв'язок виступає свідченням того, що на даній території могло відбуватися його безпосереднє запозичення в умовах слов'янсько-балтійського білінгвізму (Н.І.Толстой).

5. Друга група ізоглос проходить на південь і охоплює ареал коростенських говірок: корчóўіа, корчóўіе "викорчувана ділянка", "чагарник", білор. літ. карчóўе "ділянка зрубаного лісу" та ін.

Третя ізогласна смуга охоплює весь ареал правобережнополіських говорів: мозкоўн'а, mozkoўn'a, музкуўн'а, білор. літ. мазгаўня, білор. діал. мазгаўн'а, mazhōwina "голова, махітра, довбешка"; ск'ів'іца, скивиц'а "нижня щелепа людини", укр. правобережнополіське сківиця, сківица "щелепа", "кісточка на виску в людини", білор. середньополіське ськіва, сківица, ськівица, скібіца "щелепа", білор. західнополіське (коло Горині) сківісоу "нижня щелепа коня", білор. літ. сківіца "щелепа". На півночі житомирського Полісся проходить смуга фонетичних і морфологічних ізоглас, які окреслюють ареали білоруських впливів у правобережнополіських говорах (Т.В.Назарова). Природно буде допустити білоруський вплив і в частині тієї групи лексем, які відомі на всьому ареалі білоруської мови, а на українській території - лише коло білоруського кордону і фонетично та структурно асимільовані правобережнополіськими говорами. "Ступеневий" характер ізоглас у межах правобережнополіських говорів можна пояснити двома причинами: або він відбиває давню лексичну спільність поліських і білоруських говорів, ареал якої зменшується під дією української літературної мови, що можливо, особливо коли йдеться про ізогласи другої групи, або в н виступає як свідчення білоруського впливу, що ми допускаємо для тих ізоглас, які проходять коло білоруського кордону.

6. Такий же "ступеневий" характер мають ізогласи, які проходять на території Білорусії. Найбільшу групу складають правобережнополіські локалізми, тобто слова, що належать середньополіським українським і середньополіським білоруським говорам (поліській частині південно-західних білоруських говорів) і які можна відвести до давньої території розселення деревлян:

курб'яск'і (Овруч.), короб'яск'і (Коростенц.), білор. середньо-
поліське курал'яс "проліски *Scilla*", гурупка "рослина суріпи-
ця звичайна *Barbarea vulgaris* R.Br.і "редька дика *Rapanus*
raphanistrum L.", пам'ят, пам'ят, пом'ят, пом'ят, пам'ят та ін.
"хмара", "туча". Ці слова утворюють пасмо ізоглос, яке прохо-
дить уздовж Прип'яті, паралельно з фонетичними ізоглосами
(Ф.Т.Жилко) розмежовує українські та південно-західні білорусь-
кі говори і, можливо, співвідноситься з давнім діалектним чле-
нуванням деревлянсько-дреговицького масиву.

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПОСТЕРОЛІНГВАЛЬНИХ ГОЛОСНИХ
(молдавська і українська мови)

1. Порівняльне дослідження артикуляційних і акустичних структур національних мов Радянського Союзу належить до першочергових завдань мовознавства.

2. Праць з порівняльного спектрального аналізу задньоязикових голосних української і молдавської мов немає. Порівняльне акустичне дослідження звукового складу цих мов дозволить глибше проникнути в спектральні структури фонетичних ярусів молдавської та української мов, сприятиме виявленню спільних і специфічних рис вокалізму та консонантизму досліджуваних мов.

3. Артикуляційна характеристика молдавського [o]. Згідно з даними рентгенологічного аналізу, [o] твориться в великій об'ємі ротового і порівняно меншій об'ємі гортанно-глоткового резонаторів. Ротова порожнина майже відокремлена від глоткової поставкою задньої спинки язика, у вимові [o] більша, ніж у вимові [y]. Звук [o] - лабіальний, постеролінгвальний із середнім ступенем відкритості.

4. Акустична характеристика молдавського [o]. У спектрі [o] не спостерігається переваги однієї центральної формантно-ділянки. У всіх спектральних структурах [o] переважають перша і друга форманти. Звукова енергія [o] розподілена в трьох формантах. Смути F_1 і F_2 дуже широкі, рівень енергії в цих фор-

мантах максимальний, звукова енергія в F_3 незначна. У спектрі [o] переважає його нижня частина. Це доказує, що звукова енергія голосного сконцентрована в смугах низьких і середніх частот.

5. Кількісні дані, одержані під час слухового аналізу, potwierджують, що ненаголошений і наголошений [o] сприймається чітко. На відміну від [a], голосний [o] сприймається низьким тоном.

6. Артикуляційна характеристика українського [o]. Український [o] твориться в резонаторах, об'єм яких переважає величину відповідних порожнин під час вимови молдавського [o]. У вимові українського [o] мовні органи більш напружені, ніж під час творення молдавського [o]. Український [o] характеризується меншим огубленням, ніж молдавський [o].

7. Акустична характеристика [o]. У спектральних картинах звука форманти ділянки чіткіше розмежовані. Спектр українського [o] набуває менш дифузного характеру, ніж молдавський [o]. Друга форманта українського [o] порівняно з F_2 молдавського звука зміщується в ділянку нижчих частот. Діапазон першої форманти українського [o] ширший порівняно з частотним діапазоном молдавського [o]. Рівень звукової енергії в спектрі українського [o] більший, ніж рівень енергії молдавського [o].

8. Український [o] сприймається аудитором нижчим тоном, ніж молдавський [o]. Ця відмінність potwierджується даними спектрального аналізу: частотний рівень F_1 і F_2 українського [o] нижчий порівняно з частотною характеристикою відповідних

формант молдавського [o].

9. Артикуляційна характеристика молдавського [y]. Поставка артикуляційних органів щодо [y] відрізняється від артикуляційного ладу молдавського [o]: губний резонатор дужче збільшений, об'єм ротової порожнини також збільшений. Під час вимови [y] об'єм гортанно-глоткового резонатора менший, ніж у вимові [o].

Голосний [y] постеролінгвальний, лабіалізований, закритий.

10. Акустична характеристика [y]. На відеограмах помітна перевага нижньої частини спектру. Звукова енергія розподілена в трьох формантах, рівень F_1 голосного [y] нижчий, ніж відповідний рівень першої форманти [o]. Голосний [y], що відрізняється дифузним спектром, є лабіалізованим, задньоязиковим, закритим звуком.

11. Голосний [y] сприймається нижчим тоном, ніж [o].

12. Артикуляційна характеристика українського [y]. Артикуляційний лад українського [y] відносно тотожний відповідному артикуляційному ладу молдавського [y]. Об'єм ротового резонатора під час вимови українського [y] дужче збільшений, ніж у вимові молдавського [y].

13. Акустична характеристика [y].

Український [y] характеризується триформантною структурою. Низькочастотна форманта характеризується ширшим частотним діапазоном, високочастотні форманти (F_2 і F_4) - вузьким діапазоном. Рівень звукової енергії в спектрі українського y більший, ніж у спектрі відповідного молдавського голосного.

14. Український голосний [y] сприймається струмом.

МОЛДАВСКИЕ ЗАИМСТВОВАНИЯ В ОБЛАСТИ БЫТОВОЙ ЛЕКСИКИ
УКРАИНСКОГО ГОВОРА СЕЛА ДАНУЛ (ПО МАТЕРИАЛАМ МОЛДАВ-
СКОГО ЛИНГВИСТИЧЕСКОГО АТЛАСА)

1. С. Данул Рышканского района Молдавской ССР окружено группой молдавских центральных говоров северо-западной зоны. С момента основания (1787 г.) официальное и местное название его не менялось. В момент опроса здесь проживало 1000 семейств украинцев.

2. Влияние говоров молдавского языка на украинский дануловский говор ощущается в той или иной мере почти в любой отрасли бытовой лексики. К примеру: молд. шервет¹⁾ > укр. шерват "полотенце, употребляемое в декоративных целях"; молд. тава > укр. тава "предмет из железа, в котором пекут разные печенья"; молд. литра > укр. литра "железная эмалированная кружка для питья воды"; молд. фрынгие > укр. фриньдия "веревка для белья"; молд. панталонь > укр. панталоны "брюки"; молд. колан > укр. колан "пояс к платью с того же материала, что и платье"; молд. урсойка > укр. урсойка "часть трубы на чердаке"; молд. гратий > укр. грата "решётка"; молд. чамур > укр. чамур "смесь глины с водой, которая кладётся между камнями при постройке забора, дома"; молд. чутурэ > укр. чутора "деревянное ведро у колодца"; молд. тизык > укр. тезык "кизяк"; молд. козонак > укр. козонак "паска"; молд. малай > укр. малай "питательный продукт из кукурузной муки"; молд. каруцэ > укр. каруца "повозка"; молд. вама > укр. вама

I/ Молдавские слова даны в литературной форме.

"плата за разрешение продавать на рынке" и др.

3. Влияние молдавских говоров наблюдается и в области морфологии: образование сравнительной степени прилагательных при помощи наречия май < молд. май - май новый, май культурно; употребление междуметия мой < молд. мэй - мой ты, иди сюда! (молд. мэй ту, вино ынкоаче!).

ВЛИЯНИЕ УКРАИНСКИХ ГОВОРОВ НА РАЗВИТИЕ
МОЛДАВСКОЙ ЗЕМЛЕДЕЛЬЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ

(по материалам Молдавского лингвистического атласа)

1. Проникновение украинизмов в молдавскую сельскохозяйственную лексику объясняется существованием длительного и непосредственного контакта между молдаванами и украинцами.

2. Изучение сельскохозяйственной терминологии методами лингвистической географии позволяет изучить не только процесс развития молдавской диалектной лексики, но и некоторых вопросов украинско-молдавских языковых взаимоотношений.

3. Анализу было подвергнуто около 200 лексических карт Молдавского лингвистического атласа (АЛМ), а также карты Румынского лингвистического атласа (ALR, *op. I*). Карты АЛМ позволяют определить и уточнить ареалы распространения украинских элементов в молдавских говорах.

Ареалы древних украинских заимствований охватывают, как правило, всю территорию Молдавской ССР и смежных районов УССР с молдавским населением, а также северо-восточную часть Румынской Социалистической Республики. Например, хряпкэ < укр. грабки; бороанэ < укр. борона; лан < укр. лан и др. Заимствования более позднего периода обычно распространены только в восточнороманских говорах на территории СССР (напр., цэпилнэ < укр. ціпильно; молотаркэ < укр. молотарка; милинок, минок < укр. млинок и др.). Украинизмы бытуют чаще всего в говорах периферийных районов республики, где украинско-молдавские языковые взаимосвязи являются

более интенсивными.

4. Особого внимания заслуживает изучение лексико-семантических отношений (при учете образовавшихся ивогloss), которые установились между иноязычными и исконными терминами. Украинизмы способствовали в определенной мере процессу лексической дифференциации восточнороманских говоров как в плане выражения, так и в плане содержания.

УКРАЇНСЬКЕ АКАННЯ І БУЛГАРСЬКО-ЧУВАСЬКІ ЗАПОЗИЧЕННЯ

1. Так зване українське акання (перехід ненаголошеного о > а, яке відповідає північноросійському о - теж ненаголошеному) звичайно розглядається як олід контактів української мови з носіями давніх (білоруських та південноросійських) говірок, підстави для чого дає непослідовність цього явища на українському мовному ґрунті. Звичайно як приклади українського акання наводять гараад, гарячий, ганчар (поряд з гончар), кажан, кадач, качан, нагідки, партач, хавяїн, бадьорий, багатий та ін.

2. Для вивчення українського спорадичного акання треба передусім ураховувати, що це непослідовне явище обмежене лексично, через те в кожному конкретнім випадку слід простежити історію слова, яке може мати свою особливу долю. За таких умов можна запобігти помилковому змішуванню під однією рубрикою слів різного походження, у яких український ненаголошений [а], що відповідає північноросійському [о] і південноросійському та білоруському ненаголошеному [а], може бути неоднакового походження. У зв'язку з цим строкатість джерел слів з аканням у багатьох випадках дозволяє помилково говорити про етимологічне о, звичайно припускаючи, що російський (північнодіал. або орфогр.) [о] точніше відповідає етимології, ніж український ненаголошений [а].

3. До слів, де є акання з етимологічного погляду повинне належати укр. баштан, якому відповідає рос.діал. баштан, білор.

баштан, польське *baszta*, серб.-хорв. башта (без кінцевого *n*), хоч болг. діал. бостан (пор. рум. *bostană* і *bostănărie*). Першоджерело всіх цих слів звичайно вбачають у перс. *باستان*. бустан і похідних від нього тур., азерб., крим.-тат. бостан¹, при- тому не звертаючи уваги на відмінність вокалізму першого складу і незвичайну відповідність *с* ~ *ш*.

Щоб перебороти фонетичні труднощі, слід припустити, що сло- во перейшло в українську мову через якусь мову-посередник, яка сприяла зміні *о* > *а* і *с* > *ш*. Мовою-посередником могла бути бул- гарська (давньочуваська), яка знала перехід давнотуркського *с* у *ш*, а також редукцію *о*, *у* в деяких випадках до нелабіалізо- ваного голосного типу *ä* (як він передається в сучасній чувась- кій орфографії). Давньочуваському зредукованому *ä* в українській мові після занепаду зредукованих не було відповідника, і тому відбулась субституція його голосним новішого творення *а*: булг.

*баштан > укр. баштан. Болгарська і румунська структури з *о* і *с* є безпосередніми запозиченнями з турецької. Поширеність лексеми баштан у російських говорах з аканням і білоруській мові може свідчити за те, що носії акання, як це встановив О.Шахматов, прийшли зі сходу, де вони позичили слово від болгар. Польське слово є українізмом, а сербське - запозиченням від окремого за- хіднобулгарського діалекту (або навіть мови).

4. Тільки з урахуванням чуваського рефлекса давнотурксько- го *о*, який у чуваській мові відбивається звичайно як зредукова- ний *ä*, можна висвітлити причини хитання голосного в початковім

I. Наведені О.Г.Преображеновським болг. і серб. бастан поряд із тат. бастан "міра землі" викликають сумнів.

складі слів хазяїн//хозяїн, хамут//хомут. Перське خواجه ходжа "пан, багатий купець, господар, професор і т.ін.". (яке, за Л.Бу-даговим, є запозиченням з тур. коса [коджа] "великий, старий") перейшло до тюрків у вигляді ходжа (худжа), ходжа, кожа і т.ін., що на болгарському мовному ґрунті мало дати *хѡса, *хѡса, яке й перейшло до східних слов'ян у кличній формі з -й і додатком на слов'янським ґрунті сингулятивного суфікса -ін: укр. хазяїн, рос. хозяин, білор. діал. хаджа́ін. Сучасне чуваське хуса є наслідком татарського впливу на вокалізм першого складу. Порівняй морд. козя, удм. күзе, мар. оза, хоза, манс. косяй, кусяй, хант. кусяй, комі-зир. кузе і т. ін. < чув. хуса(й). Щодо хамут/хомут пор. чув. хамат при камут.

5. Лінгвогеографічне вивчення ареалу слів з аканням допоможе вточнити шляхи, по яких такі слова зайшли до української мови. Щодо хронології, то відбиття болгарського зредукованого ѡ в українській мові ненаголошеним а дає підставу пов'язувати ці запозичення з добою після занепаду зредукованих ѡ, ѡ.

З М І С Т

	Стор.
Ф. Т. Ж и л к о. Походження південно-західних діалектів української мови	3
Й. О. Д з е н д з е л і в с ь к и й. Застосування лінгвогеографічного аспекту в дослідженні історії мови	7
П. Д. Т и м о ш е н к о. Морфологічні риси мови описів українських замків 1552 року	10
І. Г. М а т в і я с. Специфіка Ш тому Атласу української мови	13
Л. И. Б а р а н н и к о в а. О некоторых особенностях междиалектных контактов украинских и русских говоров на территории Поволжья	16
Р. Я. У д л е р. Некоторые закономерности развития говоров в иноязычной среде	19
В. Д. Б о н д а л е т о в. Украинские арготизмы в их отношении к арготизмам других восточнославянских народов..	21
С. П. Б е в з е н к о. Проблеми історичної діалектології української мови	24
Т. В. Н а з а р о в а. Інтерферентні ареали як об'єкт дослідження історичної діалектології.....	26
В. К. Ж у р а в л ь о в. Про один із наслідків занепаду зредукованих в українській мові	30
О. Н. С а в ч е н к о. Процес зміни <u>о</u> , <u>е</u> в закритих складах у діалектах української мови	32
А. М. З а л е с ь к и й. Питання конвергенції давніх <u>н</u> , <u>і</u> в говорах української мови	37
Г. Ф. Ш и л о. Поліські дифтонги і монофтонги в історичному і лінгвогеографічному освітленні.....	41

Г. Г. М е л ь н и ч е н к о. К вопросу об этни- ческом составе русского населения на территории Влади- миро-Суздальского княжества в XII - нач. XIII в. по дан- ным современных говором	44
І. О. В а р ч е н к о. Словотворчі контакти схід- нослов'янських мов	46
.Б. В. К о б и л я н с ь к и й. До історичних зв'яз- ків лексики української мови східнокарпатського ареалу..	50
О. І. С о л о г у б. До питання про діалектні змі- ни внаслідок міждіалектної взаємодії	53
✓ О. М. Ш л я х о в. До питання про гуцульсько-бой- ківські взаємозв'язки в галузі побутової лексики.....	55
Я. Д. Н а г і н. Міждіалектні контакти в нижньо- наддніпрянських говорах	57
І. Я. Ж у р б а, Г. М. І в а н ч е н к о. Особли- вості лексики говорів Миколаївщини	58
✓ І. І. К о в а л и к. Про порівняльно-типологічне вивчення фонемної структури територіальних діалектів....	60
А. Э. К а л н и н ь. Об одном способе сигнализации диэремы в украинском диалектном языке	63
Т. В. П о п о в а. Морфологічні чергування приго- лосних у дієсловах теперішнього часу в саджавській го- вірці	67
А. П. Е в д о ш е н к о. Восточнороманское влияние на фонологическую структуру украинского говора.....	70
А. В. М а й б о р о д а. Писаний документ ХУІ ст. як джерело історичної діалектології	72
І. І. С л и н ь к о. Деякі синтаксичні звороти пів- денно-західних говорів у пам'ятках ХІУ-ХУІІІ ст.	76
Ф. А. Н е п и й в о д а. Українсько-білоруські між- мовні контакти ХУІ - початку ХУІІІ ст.	82
А. А. М о с к а л е н к о. Лексичні діалектизми в документах "Архіву княжат Любартовичів Сангушків у Сла- вуті".....	84
А. А. Б у р я ч о к. Діалектна основа Семимовного словника початку ХУІІІ ст.	87
К. Й. Г а л а с. Про ступінь надійності ономастич- ного матеріалу у вивченні історичної діалектології ...	91

П. П. Ч у ч к а. Історія становлення словотворчих типів прізвищ у говорах Закарпаття	93
Л. М. Г р и г о р ч у к / К о ц ь /. Тенденції та явища в українських говорах	96
Я. В. З а к р е в с ь к а. Словотвір в ареальному аспекті	100
Н. Й. М а р ч у к. Ареали деяких дієслівних форм української мови	102
М. М. О н и ш к е в и ч. Атлас говорів Надсяння...	105
П. М. Л и з а н е ц ь. Основні принципи картографування мадяризмів в українських закарпатських говорах	107
Ф. Д. К л и м ч у к. Групування говірок Берестейщини	110
Н. П. П р и л и п к о. Принципи укладання "Хрестоматії з діалектології української мови"	113
Г. Т. С о л о н с ь к а. Про міжмовні контакти....	116
А. А. С е в е р ь я н о в а. Некоторые вопросы взаимодействия русского и украинского говоров.....	118
С. Ф. Д о в г о п о л. Спостереження над розвитком деяких українських говірок Кубані	120
А. А. Б о д н и к. Прядильно-ткацька термінологія в бойківських говорах	123
В. С. Ч е р н я к, Т. В. С т а р а к. Українські впливи в польській бісковичівській говірці на Самбірщині	126
З. І. М " я ч и н а. Українсько-російські впливи на чеську малозубівщинську говірку в Коростенському районі Житомирщини	130
О. С. Б і л а. Довгі голосні в зоні українсько-білоруських міждіалектних контактів	133
М. В. Н и к о н ч у к. Правобережнополісько-білоруські лексичні ізоглоси	135
Г. Г о д ж и н. Порівняльний аналіз постеролінгвальних голосних	140
В. А. К о м а р н и ц к и й. Молдавские заимствования в области бытовой лексики украинского говора села Данул	143
В. К. П а в е л. Влияние украинских говоров на развитие молдавской земледельческой терминологии.....	145
І. Г. Д о б р о д о м о в. Українське акання і болгарсько-чуваські запозичення	147